

REITZER BÉLA

A PROLETARNEVELÉS KÉRDÉSÉHEZ

Nevelésszociológiai bírálat

Várkonyi Hildebrand
egyetemi tanár előszavával

Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma

Szeged, 1935

ELŐSZÓ

A szerző jelen munkájának kiadását egyfelől tanulmányának *tisztán elméleti* szempontja igazolja, másrészt azok a (nagy részben negatív jellegű) *eredmények*, melyeket a proletárnevelés egyik jellegzetes elméletírójának vizsgálatából levont. Mind a tisztán elméleti beállítódás, mind pedig az igazolt eredmények egyaránt abban a síkban helyezkednek el, mely távol áll minden propaganda és politika közvetlenül gyakorlati céljától. A tudomány feladata minden kérdésben, tehát még a kort legközvetlenebbül érdeklő s leggyakorlatiasabbnak tetsző kérdésekben is elsősorban és lényegesen a *tiszta teória*; az a tiszta és elveit végig megtartó szemlélet, mely csak a tényeknek törvényszerűségeit és az állításoknak — bármire vonatkozzanak is azok a tapasztalás körében, — logikai igazolhatóságát tekinti s nem kíván közvetlenül egyebet szolgálni, mint az igazságot.

A proletárnevelés kérdése azok közé a problémák közé tartozik, melyek egy nagy történelmi kísérlet tárgyát teszik egy ma élő népnél, oly népnél, mely kétségtelenül sokat feláldoz eszméi propagandája érdekében az érdek- és illúziómentes tudomány szempontjaiból. Szemünk előtt folyik le az orosz proletárnevelés drámája, — beleszővődve az orosz állam- és társadalomalakulás másik, hatalmas drámájába, melynek peripetiáit aggódba figyeljük. Kétszeres tehát a szükség, hogy ennek a világtörténelmi jelentőségű drámának minden mozzanatát élesen megfigyeljük, fejleményeit és követ-

keZményeit a tiszta tudomány mérlegére tegyük s hideg fejjel, az eszmélés legvilágosabb óráiban, rendszerét a tiszta tudomány mérőeszközeivel lemérjük. Ehhez az indulatoktól és szenvedélyektől való nagyfokú elvonatkozás szükséges. Csak az ily elvonatkozott és »tiszta értelem« adhat alapot a valódi kritikának s erre a magyar olvasóközönségnek is nagyobb szüksége van, mint valaha.

A szerző mindvégig megőrizte a teória nyugalmát ezen kritikai tanulmányában, mely a proletárnevelés lélektani, szociológiai és pedagógiai szempontjait veszi éles bírálat alá. Világos azonban, hogy minden elmélet, — még a tisztán kritikai is, — egyúttal *gyakorlati jelentőséggel* is bír. Mégpedig a legnemesebb értelemben vett gyakorlati jelentőséggel. Hiszen az értékes, a dolgok valóságának s lényegének megfelelő gyakorlat sohasem támaszkodhat más alapra, mint a tisztult teóriára; ebből meríti (hacsak utólagosan is) létjogát s igazolhatóságát. A proletárnevelés kritikai taglalásából is csak akkor vonhat az olvasó, a politikus, a szociológus, a nevelő valódi gyakorlati jellegű következtetést, ha nem előzetes állásfoglalásából, politikából, vagy a marxizmus iránt érzett ellen-szenvből indul ki, hanem a marxizmus nevelés-elméletének olyanféle kritikájából, aminőt a szerző is nyújt e rövid tanulmányban.

A kritika és tiszta elmélet uljan kell törekednünk a tényekkel való minél alaposabb és tiszta-elvű leszámolásra. Ez a törekvés is segít bennünket abban a törekvésben, hogy az emberi éleiet minél igazabbá, mélyebbé, ínjasabibreiulüvé, az emberi kultúrál valóban a lélek kultúrájává fejleszthessük. E kívánsággal ajánlom ezt a tanulmányt az elmélet értékét nagyra beesülő magyar olvasóközönség figyelmébe.

BEVEZETÉS

A PROBLÉMA TUDOMÁNYOS TÁRGYALÁSÁNAK NEHÉZSÉGEI. Ez a tanulmány nem azt tűzte ki célul, hogy a problémáknak olyan sűrű és kusza szövetét, mint amilyen a proletárnevelés kérdése is, minden szálában és a szálak összefüggésében apróra felfejtse. A kérdés legalaposabb gyakorlati ismerőinek és legelmélyedőbb elméleti vizsgálóinak eddigi kutatásai lalig mutatnak fel olyan pontot, amelyen biztonsággal építhetnénk tovább. Oka ennek elsősorban az, hogy nem számunkra közömbös és életünkkel csak távoli vonatkozásban álló jelenségsoport szenttelen vizsgálatáról van szó, hanem olyan tényekről és törekvésekről, melyek mai életünk folyamatának középpontjában helyezkednek el és kultúránk mai válságának és vajdásának egyik legfeltűnőbb és legégetőbb kérdését jelentik. Hogy ehhez a kérdéshez hozzányúlhassunk, kemény önfegyelemmel kell magunkban tudatosítanunk és gátak közé szorítanunk minden olyan mozzanatot, mely a vizsgálat módszeres tisztaságát veszélyeztetheti. Ennek a nehézségét legjobban a kérdéssel foglalkozó irodalom képe mutatja, melyből láthatjuk, hogy a kérdéshez eddig kizárólag valamilyen értelmű előre beállítottág alapján közeledtek. Mindenki, aki eddig hozzányúlt, valamilyen megadott állásfoglalás, politikai törekvés, vagy gyakorlati célkitűzés tudományosan legtöbbször alig megalapozott céljaihoz és tételeihez keresett ezen a területen »igazoló« mozzanatokot. Ennek eredménye egy sereg olyan tézis és jelszó,

melyet ma azok is önfeledten hirdetnek, kiknek a tiszta, lelkiismeretes és érdekmentes kritika volna a feladatuk. Talán egy kérdés sincsen annyira paradox helyzetben, mint éppen a proletárnevelésé, ebből a szempontból. Az értelmiség talán egyetlen más kérdésben sem felejt el önmagát annyira és vall, nem egyszer vállal is olyan tanításokat, melyek körül a látszatigazságok köde lebeg. Ez pedig a tények megismerése és a következmények tudományos tisztaságú körvonalozása tekintetében mérhetetlen károkat okozott és előidézte azt a helyzetet, hogy mindenkinek, aki az igazságkeresés magatartásával akar hozzáfogni a kérdés vizsgálatához, valóságos heraklesi munkát kell végeznie az előítéletek és hamis gondolatmenetek ez Augias-istállójában és az egész problémát teljesen előlről kell újra végiggondolnia.

A KITŰZÖTT PROBLÉMÁNAK A KRITIKAI MEGVILÁGÍTÁSRA VALÓ MEGSZŰKÍTÉSE. A probléma tudományos kutatásának ez az állapota is indokolja, hogy megszorítsuk azt a célkitűzést, mellyel ez a tanulmány indul. Elsősorban — szigorúan az elvi vizsgálat síkján maradván azokra a vakvágányokra akar rámutatni, melyeken az eddigi kutatás mozog s kritikailag kijelölni azokat a szempontokat és határvonalakat, melyeken belül egy későbbi szintézis megalkotása lehetséges. De a problematika szűkítését egyéb, közvetlenebb momentumok is indokolják. A tanulmány egy szemináriumi munkaközösség munkájából sarjadt s egy konkrét, a kérdéssel foglalkozó műi kapcsán, reflexiószerűen tárgyalt néhány fontosabb idevágó kérdést. Ezt a munkamódszert a tanulmány továbbra is meg akarja tartani. A következő fejtegetések az említett konkrét műnek tételei kapcsán fognak felsorakozni, annak menetéhez igazodnak annyira, amennyire ez módszeresen lehetséges és

kívánatos. Ezáltal lemondanak egyelőre arról, hogy monografikus teljességgel tárgyalják a felmerülő problémákat, céljuk csupán annyi, hogy rámutassanak azokra a pozitív kritikai és konstruktív szempontokra, amelyekre e kérdésben eredményeket szilárdan és szolidan alapítani egyáltalában lehetséges. De a teljességről való lemondás nem jelenti a másik végletet, azt, hogy a tanulmány kizárólagosan egy konkrét mű ismertetése és bírálata akar maradni. Az adott mű a fejtegetéseknek csak alkalma és gondolatmenetünkben mindazon tételek elemzésébe belebocsátkozunk, melyek a kérdéssel egy beállítottságból foglalkozó egész gondolatvilágra valamennyire is jellemzőek. A tanulmány műfajának ez a bizonytalan határoltsága nem fogja akadályozni és károsan befolyásolni a szempontok tisztaságát. A kérdés tárgyalásánál ma éppen erre van szükség, mert teljességre törekvő, de alapjukban elhibázott és fogalomzavarokkal teljes monográfiákban amúgy is bővelkedünk. Az olyan monografikus feldolgozás pedig, mely ezt a sűrű zavart eloszlathatja, csak fegyelmezett és átgondolt részlettanulmányok sora után következő, ma még messze lévő szintézis feladata.

Az egyik megszorítás tehát, amellyel élünk, az, hogy a problematikából csak néhány kérdést ragadunk ki, mindenesetre a centrális jelentőségeket, egyeseknek pedig csak helyét és határait jelölve meg. A második megszorítást az jelenti, hogy a kérdéseket módszertani vonatkozásaikban tesszük vizsgálat tárgyává. Inkább tilalomfákat tűzünk ki és tévutakra mutatunk most itt rá, mintsem utakat építenénk.

A konkrét mű,¹ melynek kapcsán a kérdésnek néhány vonatkozásával foglalkozunk, a kommunista elmélet táborából származik. Egyes részletektől el-

¹ Edwin Hoernle: Grundfragen der proletarischen Erziehung. Berlin, 1929, Verlag der Jugendinternationale, 209 l.

tekintve, annak uralkodó szemléletét mutatja, amit az is biztosít, hogy szerzője se nem tudja, se nem takarja a kommunista nevelői gondolkozás tanításait valamilyen egyéni értelmezésben és fogalmazásban képviselni. Ez a kritikus munkáját megkönnyíti és lehetővé teszi az általános szempontok bekapcsolását, mert a tipikust így nem zavarja és homályosítja semmi.

Hogy a problémakör vizsgálatát éppen ennél a tábornál kezdjük, annak jogosultságát aligha lehet kétségbevonni. A proletárnevelés elméletének legkarakterisztikusabb vonásait és főkérdéseit »autentikus« fogalmazásban éppen onnan meríthetjük, ahol ez a probléma történetileg először megjelent, s amely táborban ezeknek a tanításoknak megvalósításán fáradoznak és tesznek hallatlan erőfeszítéseket.

De ezzel az eljárással adódik harmadik megszorításunk is. Minthogy a proletariátus kommunista értelmű nevelésének tényeiről onnan, ahol ez ma egyedül folyik *intézményes* formában, t. i. Szovjet-országból, megbízható megfigyelés alig áll rendelkezésünkre, a kommunista elmélet gyakorlati megvalósítását célzó törekvéseket és ezek tényeit ki kell kapcsolnunk gondolatmenetünk köréből.* Meg kell elégednünk annyival, hogy a kommunista *elmélet* tételeit taglaljuk szociológiai és logikai struktúrájukban és belőlük vonjuk le megáll. írásainkat α kommunista nevelői gondolkodás természetéről.

Röviden össze foglalva tehát tanulmányunk célja az, hogy a proletariátus nevelésének kérdéséről szóló elmélet mód szertani és logikai halárait ezzel

* Legérdekesebbek, bár tudományos szempontból kevésbé használhatóak az új orosz szépirodalom alkotásai; legnevezetesebbek: Bjelich és Pantelov könyve: »Schkid, die Republik der Strolche. Berlin, 11)24; Anna Karavajewa szép regénye: Die Fabrik im Walde, és Kosija Rjabzew híres naplói.

a kérdéssel foglalkozó *egyik* elméletből: a kommunista neveléstudományból mutassuk ki és ezzel együtt a kommunizmus nevelői ideológiájának képét rajzoljuk meg.

Tanulmányunk két főrészt tagolódik: az első részben vizsgálat alá vesszük a családi nevelés kérdésének kommunista elméletét és azokat a problémákat, melyek ezzel összefüggésben felmerülnek. A második főrészben foglalkozunk a proletárnevelés szociológiájának kommunista megalapozásával és azokkal a következményekkel, melyekkel ez a megalapozás a nevelés néhány axiológiai főkérdésének, különösen a proletár műveltségideál problémájának sorsát meghatározza.

A CSALÁDI NEVELÉS KÉRDÉSE A KOMMUNISTA NEVELÉSELMÉLETBEN

A KOMMUNISTA NEVELÉSELMÉLET HELYZETE A CSALÁDI NEVELÉS KÉRDÉSÉBEN. A nevelés fogalmának és történeti funkciójának áttekintése után Hoernle a *nevelés szerveit* veszi vizsgálat alá, azokat a formális objektivációkat, melyek keretén belül a társadalom nevelő tevékenysége végbemegy. Ilyenként elsősorban a *családi nevelés* kérdése jön tekintetbe.²

Minden nevelésről szóló elméletnek elsőrendű fontosságú kérdése ez, mert a család az a közösség, melyben a nevelés, mint tudatos és tervszerű alakítás, első hatásait gyakorolja, ez az első nevelőközösség, amelyben a fejlettsége felé haladó embert az első nevelőhatások érik. Ez a tény már magában indokolja teoretikus fontosságát. De ezen felül is vannak olyan tényezők, melyek a családi nevelés kérdését a nevelői gondolkodás előterébe helyezik. Ilyenek mindazok az értékelési mozzanatok, melyek a társadalom uralkodó ideológiájában a családhoz tapadnak és amelyeknek tételes kifejtései a vallásban, jogrendszerben, morálban és egyéb szabályvilágokban találjuk. Ilyen végül az a módszertani elképzelés, mely a családban a társadalom lekicsinyített képét látja, ennél fogva a társadalom jelenségeinek megismerésében is a családi

² A családi nevelés immanens problematikájának tárgyalását 1. Imre Sándor *A családi nevelés fokrészei*. (Szülők könyvtára 1-3) Budapest, 1931, Studium.

élet különböző viszonylatainak mennyiségileg könnyebben kezelhető, közvetlen, élményszerű megismerés számára jobban megközelíthető példáján orientálódik.

Mindezek a tényezők a kommunizmus elmélete számára is adottak. Van azonban ezeken kívül még egy mozzanat, mely a kommunista nevelésemélet számára különösen égetővé és primer jelentőségűvé teszi a családi nevelés kérdését. Ezt a mozzanatot egyelőre »taktikai«-nak nevezzük, természetével később részletesen foglalkozunk. E mozzanat lábban a szerepben jut kifejezésre, melyet a családi élet és nevelés kérdése elfoglal a kommunizmus antikapitalista propagandájának ideológiai fegyvertárában. A kommunizmus teoretikusai kezdettől fogva hangsúlyozták a család intézményének a magántulajdon eszméjével és tényével való belső kapcsolatot.³ Minthogy pedig számukra a magántulajdon a hatásainak elemzéséből kimutatott összefüggések és ezen utóbbiaknak a kommunista értékvilággal való összemérése alapján elvetendőnek bizonyult: következetességből is tagadniuk kellett a családnak azt a formáját, amely szerintük a magántulajdoni rend tartozéka. Ez pedig váratlan nehézségek elé állította őket.

A CSALÁDI NEVELÉS KOMMUNISTA ELMÉLETÉNEK ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI NEHÉZSÉGEI. A nehézségek részben elméletiek, részben gyakorlatiak. Az elméleti nehézség abban áll, hogy a családi és magántulajdoni intézmény korrelativitása — mint azt a modern etnológiai kutatások is kimutatták — korántsem oly egyszerű, hogy azt az egyoldalú oksági viszony formulájával

³ Lásd főleg Engels: Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates. Stuttgart é. n. (9. kiadás) J. H. W. Dietz. Első kiadása 1834-ből.

meg lehetne oldani. Hogy a család aktuális formájának és a magántulajdoni gazdasági rendnek vannak funkcionális összefüggései, az kétségtelen; ezek azonban rendkívül bonyolultak. Az egyoldalú kativális összefüggés elvi fölteveése rendkívül kockázatos, mert mindkét intézmény gyökerei számos közös forrásukon kívül, egymástól lényegükben eltérő életszférákba is lenyúlnak. A család intézménye történetileg elsőbb, lelkileg »primérb«^{bb}, inkább ösztönös eredetű, mint a magántulajdon. A két intézmény íejlődése önmagában és egymáshoz vonatkoztatott viszonyukban, egyáltalában nem egyértelmű és a legszélsőségesebb eltéréseket mutathatja. A kommunista elmélet ezzel nem számol, a legnagyobb zavarban van tehát akkor, midőn észreveszi, hogy a magántulajdont képviselő gazdasági formák változása nem okvetlenül biztosítja a családi szervezet megfelelő megváltozását, hanem azt alapjában érintetlenül hagyja. Ilymódon az elméletileg posztulált változások előidézésére külsőleges, rendszerint államhatalmi beavatkozás válnék szükségessé, melynek háttérében doktriner megfontolások és fogalmi tisztaság szempontjából sokszor kifogásolható elképzelések állanak. Ez a beavatkozás nem valamilyen amúgy is meglévő fejlődés irányában történik, tehát rendszerint — hogy egy jogász terminussal éljünk — nem »deklaratív«, hanem »konstitutív«^{bb} jellegű. A kommunizmus nevelési álláspontjának sokszor érzett nehézsége az, hogy éppen a családi együttélés mai formájával szemben kifejtett agitáció találkozik a legnagyobb ellenállással és a gazdasági szempontból a kommunizmusra könnyen reagáló tömegek eszéről vagy tartózkodó magatartásra vagy gyakorlatilag sokszor »renegát«^{bb} magatartásra vezet. Ezt az ellenállást korántsem megnyugtató módon magyarázza a kommunista nevelésemélet akkor, midőn az uralkodó osztályoknak a család fennállásához fűződő erős érde-

kére mutat rá. Mert a családi életforma mély gyökérzettségét éppen az mutatja, hogy ezek az érdekek olyan nagy és általános elismerésre találnak. Ennek a dilemmának a megnyilvánulása az is, hogy a szociális átalakulás során Oroszországban is a családi együttélés mai formája lényegében megmaradt olyannak, mint másutt és hogy az államhatalmi beavatkozás csupán olyan vonásokat tüntetett el, melyek »másodlagosak« és amelyek csupán az uralkodó osztály és a tételes vallások moráljának szféráiból tapadtak a családi együttélés intézményéhez. Hogy az ösztönös tényezők milyen erősen hatnak éppen Oroszországban, azt mutatja az a már-már kispolgári purizmus, mely a családi élet tisztaságával szemben való beállítottságot az új orosz irodalomban és közfelfogásban jellemzi.

A CSALÁDI EGYÜTTÉLÉS ÉS A TÁRSADALOMGAZDASÁGI SZERVEZET KORRELÁCIÓJA. Természetes, hogy a család problémájának ezek a nehézségei nyomot hagynak a kommunizmus nevelélméletében is, melynek beállítottságát ebben a kérdésben elsősorban a polemikus magatartás jellemzi. Ebből a magatartásból pedig következik az a módszer, hogy a családi együttélés *mai visszasságait* egy fogalommá: a polgári családdá hiposztázálja és ezt támadja olyan érvekkel és követelményekkel, melyek végeredményben a fennálló *polgári család ideáljának* vonásait viselik magukon.

A kommunista kritika első lépése annak a megállapításában áll, hogy a családi élet mai formája, melynek fővonásai: a szigorú monogámia, a gyermekeknek és a nőnek a férj alá való rendelése, a törvénytelen gyermek hátrányos társadalmi és jogi helyzete, stb., az egyszerű árútermelő korai kapitalizmusnak felel meg. Ezt a »megfelelést« pedig nemcsak szociológiai-kauzális értelemben kell értenünk, hanem úgy is — és némely okból talán ez

még fontosabb is — hogy ez a forma »felel meg« legjobban az uralkodó osztály kizsákmányoló érdekeinek.

Egyik szempontot sem találjuk elég indokolt-nak. Ami a szoeiológiai összetartozást illeti, már röviden rámutattunk arra, hogy a mai családi forma és a magán tulajdonon alapuló gazdasági termelési rend parallel izmusa a kommunista nevelői elmélet legkényesebb pontjai közé tartozik. E kérdések részletes tárgyalását későbbre hagyva, előre leszögezzük, hogy családi forma és gazdasági rend változásai sokszor egyenesen ellentett értelműek. Mindazok a vonások, melyeket ezen formának jellemzői között felsorol, nem jellemzik inkább a korakapitalizmus családi együttélését, mint pl. a régi római agrárlakosság kollektív tulajdonon alapuló gazdasági rendjének »megfelelő« családi együttélést: a famíliát. A történeti fejlődés azt mutatja, hogy ezek a kornkapitalizmusra nézve jellemzőnek felvett vonások éppen a korakapitalizmus korában és azóta engednek merevségükből, túrnek meg egyre több eltérést és engedik meg az egyéni magatartások egyre kisebb cgyformaságát. Ennek sok oka van, melyek között gazdaságiak is szerepelnek, de nem szerepel az okok között a magántulajdoni termelés intenziválódása, ami pedig a kommunista neveléselmélet szerint döntő jelentőséggel kell bírjon. Hiszen u polgári családi együttélés alapvető vonását, az atyai luitultnul a marxizmus azzal magyarázza, hogy a család ebben a formájában termelő közösség, melynek termelő eszközei az atya tulajdonát képezik. »Daraus leiten sich seine Herrschaftsansprüche ab«.¹ Ila pedig a magántulajdon intenziválódik, az »ilyai hatalomnak is intenziválódnia kellene, a fejlődés pedig azt mutálja, hogy folytonos korlátozódás áll be nemcsak erkölcsileg, ha-

⁴ Hoernle i. m. 37. 1.

nem jogilag is. A változás rugói tehát másutt keresendők.

A KAPITALIZMUS ÉS A CSALÁD, MINT TERMELŐKÖZÖSSÉG. Ugyanez a módszertani és szemléleti hiba jellemzi a kommunista nevelélméletnek azokat a fejtegetéseit, melyek a kapitalizmusnak a családi életre való befolyását ismertetik. Ez a kommunista elmélet családkritikájának második lépése. Az ismertetések konklúziója az, hogy a kapitalizmus meglazítja a család gazdasági alapjait, megbontja azt a gazdasági keretet, melyen a családi élet felépül, ezzel pedig a családtagok viszonyát is megváltoztatja. A következő lépés most már az, hogy kimutasson bizonyos érdekeket, mégpedig kapitalista érdekeket, melyek a családi együttélés régi szervezetének változatlan fennmaradásához fűződnek és ebből a két premisszából automatikusan következik az a tétel: a családot »likvidálni«¹ kell.

Ezeknek a szociológiai megfontolásoknak nevelélméleti jelentősege abban áll, illetve a kommunista nevelélmélet ezeket a társadalomgazdasági ténymegállapításokat úgy fogalmazza, hogy a család megszűnéven termelőközösség lenni, egyúttal elvesztette arra való alkalmasságát is, hogy nevelőközösség legyen. A kommunizmus nevelői gondolkodásának kétségtelenül éles megfigyelése az, hogy a család termelőközösség is egyúttal, azonban hibát követ el akkor, midőn a családi életnek ezt az egyik funkcióját azonosítja magával a családdal, sőt egyenesen ezt a funkciót a családi együttélés tokának jelöli meg, nem méltatván figyelemre azt, hogy a termelés is, — mint sok más egyéb folyamat, mint pl. a fajfenntartás — csak egyik olyan folyamat, mely úgy ahogy alkalmas keretet talál a családban. A kommunista nevelélmélet szerint a csa-

lád megszűnvn termelőközösség lenni, nincsenek többé »Erziehungselement«-jei.

Hogyan következett be ez a helyzet a kommunista nevelésemélet szerint? A család megszűnt termelőközösség lenni, a gazdasági termelés kiesett a család kereteiből. Az egyszerű árutermelő gazdálkodásnak jellemzője viszont éppen az volt, hogy a háztartás, vagyis az életfunkciók gazdasági kerete egybeesett a gazdasági termelő munkának: az életfunkciókból fakadó szükségletek kielégítésére alkalmas jószágok előállításának keretével, az u. n. gazdasággal.

Gazdasági adományi szempontból ez a probléma meglehetősen tisztázott.⁵ A szükségleti-rendszer összeállításának és kielégítésének (Fogyasztás) és a szükségletkielégítő javak előállításának ez a kereteikben való, vagyis a háztartásnak és az üzemnek összeesése, két gazdasági típusnak a tulajdon-sága, a) A zárt házigazdaságé (»EigenWirtschaft« Sombart), melynek történeti típusai a falugazdaság, mint demokratikus és az oikos-gazdaság (Rodbertus) és a középkori Fronhofwirtschaft, mint arisztokratikus szervezete ennek a típusnak, b) A kapitalizmus előtti forgalmi gazdasági rendszer gazdasági egysége: a kezdetleges kereső gazdaság (kézipar, »városgazdaság«, Bücher), amelynek terme-

⁵ A nagy gazdaságtörténeti irodalomból csak azt említem meg, aki ezeket a kérdéseket klasszikusan dolgozta ki, s akinek a nevéhez ezek a problémák az irodalmi köztudatban is fűződnek. Karl Bücher: Die Entstehung der Volkswirtschaft Tübingen, 1913.⁹ Laupp, 83 és következő lapok. U. a. Volkswirtschaftliche Entwicklungsskizzen. (Grundr. d. Sozialökon. Abt. I. Teil I.) Tübingen 1915. Mohr. 10. és köv. 1. Lásd meg Sombart: Prinzipielle Dignität des modernen Kapitalismus. (Grundriss d. Sozialökon. Abt. IV. Teil I.) és Erwin Steinitzer: Bedarfsdeckung und Erwerbswirtschaft. U. o. 120 és köv. 1. Tübingen 1925. Mohr.

lési keretei és méretei is a szükségletfedezési elv uralma alatt állnak a kapitalizmus profitelvével szemben.⁶ Magángazdasági szempontból ezek nem különböznek egymástól, különbségük társadalomgazdasági: a társadalmi munkamegosztás különböző fázisait mutatják, az első a differenciálatlan önelátás, a másik a technikai munkafeladatok egy-egy magángazdaság körére való specializálásának elvét valósítja meg. Mindkettőnek szervezeti alapja a családi együttélés, mert a család a szükségletrendszernek is a forrása.

Mi teszi a kommunista nevelő számára a gazdálkodásnak ezt a rendszerét nevelőközösséggé? Az a mozzanata, hogy a felnövekedő ember első pillanattól kezdve ebbe a gazdasági közösségbe nő bele, automatikusan illeszkedik bele abba a *termelő* munkába, melynek szervezeti alapja a család. Első pillanattól kezdve kapcsolatba jut a műveltségnek azokkal az elemeivel (»Bildungselement«), melyek fejlettsége elérése esetén a gazdasági életbe való önálló betagozódásához szükségesek, vagyis szoktatás útján sajátítja ki mindazt az ismeretet, melyre neki »gazdasági« fejlettségéhez van szüksége.

Ebben a szemléletben nyilvánul meg a kommunista neveléscóriának egy jellemző vonása: a »nevelés« fogalmának a gazdaságtechnikai »oktatás« fogalmára való korlátozása. A nevelés célja és lényege eszerint nem egyéb, mint a gazdaság-technikai önállóságra való előkészítés.

Világos és természetes, hogy, ha a termelő munkával való megszokásszerű, tehát túlnyomórészen irracionális természetű kapcsolatot tekintjük a családi élet nevelő mozzanatának, akkor a kapitalizmus ezt tényleg megsemmisítette. Mert a termelési technika megváltozása és a munkafeladatok racio-

⁶ »Die Wirtschaftsgesinnung wird durch das Bedarfsdeckungsprinzip bestimmt« Sombart.

nalisztikus szervezése a termelési folyamatot kiiktatta a fogyasztás kereteiből és így a család megszűnt termelőközösség lenni. A nevelés fogalmának olyan értelmű szűkítése tehát, melyet a kommunista nevelésemélet tesz meg, logikai biztonsággal vezet ahhoz az állításhoz, hogy a családi együttélés elvesztette mindazokat a mozzanatokot, melyek a nevelőmunkára alkalmassá tették. Ennek a fontosságát tényleg erősen hangsúlyozza a kommunista nevelésemélet és ez szolgáltat neki biztos alapot arra, hogy teljes hévvel támadja a »céltalanná« vált és »értelmét veszti« családi életet, mely teljesen lecsúszott a realitás alapjáról és ma már csak kapitalista érdekek és hatalom tartják fenn.

Midőn a család »céltalanná válásának« ezt a kommunista elméletét vizsgálat alá vesszük, hangsúlyozni kívánjuk, hogy nem akarunk a család intézményének, mai Formájának s ezzel együtt a családi nevelésnek sem »védelmére kelni«, nem fogunk hosszadalmas rejtegetéseket produkálni, hogy »igazoljuk« azt. Mi csak a családi intézménnyel loglalkozó kommunista elméletei elemezzük, s egy dyen összefüggés keretében a család nem jelent számunkra mást, mint történet és fundamentális jelentőségű tény. Célunk, amelyet minden félreértés veszélyének vállalása árán is szigorú önfegyelemmel akarunk megvalósulni: összehasonlítani, összemérni ezt a tényt azokkal az értékekkel és célkitűzésekkel, melyek a koinmunizmus ni velői ideológiájában a nevelés fogalmához tapadnak Megvizsgálni: vajjon ezekkel az értékelésekkel zavartalanul harmonizálnak-e azok a tanítások, melyek a családi neveléssel foglalkoznak.

Ezen összevetés alapján pedig arra a kérdésre kell válaszolnunk: csakugyan elveszte(,te-ie a család azt a tulajdonságát, hogy alkalmas eszköz a nevelés céljainak megvalósítására ?

»Mit der produktiven Arbeit vendor die Fami-

lie neun zehntel ihrer Erziehungsmöglichkeiten und Erziehungselemente« — írja Hoernle. Hogy ez a tétel a kommunizmus nevelésfogalmának előbb érintett tartalmi egyoldalúsága után logikusan következik, az kétségtelen. Kérdés azonban, nem ellenkeznek-e a tények még ezzel a megszükitett nevelésfogalommal is?

A KOMMUNISTA TÁRSADALOMKRITIKA

ÉRTÉKELÉSI ELLENTMONDÁSA: A FEJLŐDÉS TÉNYÉNEK ÉRTÉKKVALITÁSA. A kommunizmus bírálatának, melyet a polgári társadalomról gyakorol, van egy sajátos paradox vonása, amely a nevelélméletben ezen a ponton erősen érezteti hatását. A kommunista kritika ugyanis azt az eljárást követi, hogy a régebbi, de ugyancsak polgári világgal méri egybe az aktuális polgári világ jelenségeit és hogy az utóbbit minél negatívabban jellemezze, hajlandó pozitívan idealizálni az előbit, mely így nemcsak történetileg, hanem értékben is előbbrevalóvá lesz. Ebből a módszertani eljárásból fakad az a meglehetősen furcsa helyzet, hogy a kommunista társadalmi ideál gyakorlatilag, azaz az aktuális bírálat funkciójában sokszor konzervatív jelleget mutat. A kispolgári keretből kiemelkedett, immanens szempontból véve nagyobbstíli polgári élet bírálatára nem a kommunista értékek »transcendens« optikájába állítja be ennek tényeit, hanem éppen ennek a polgári életnek egy régebbi formájával, a kispolgári életforma értékrendszerével méri egybe. így magasztosul fel szükségszerűen az a »Kleinbürgertum«, amely gazdasági szervezet szempontjából kétségtelenül harmonikusabb képet mutat, azonban a kommunizmus értékvilága szempontjából tulajdonképpen még negatívabban kellene minősülnie. így tud a kommunista, osztályharcos nevelő letagadhatatlan nosztalgiával rámutatni a természeti népek, az önellátásos elvű parasztkultú-

rák és a konzervatív gazdaságú, kézipari technikájú korai kapitalizmus kispolgári életformájára, mint valami elvesztett paradicsomra, mjelyet az industrializmus tett tönkre és bontott meg békés egyensúlyában, így tud megfeledezni arról, hogy (saját elméleti álláspontja szerint) ez az életforma éppen úgy a magántulajdonon nyugodott s a magántulajdon jogi konzekvenciái (pl. atyai hatalom) sokkal csorbítatlanabbul, kivételt sokkal kevésbé tűró módon valósultak meg benne, mint éppen az industrialis kapitalizmusban, mely megszülvén halálos ellenségét, a proletariátust, a vele való küzdelemnek egymás után következő szakaszain egyre több koncessziót kénytelen tenni ezen a téren is. A kommunista nevelő tehát saját ideológiájával körül ellentétbe, midőn elfelejti az osztályharcot, mely a kommunista szemében nemcsak szükségyszerűség, hanem a saját ideáljait előmozdító fejlődés rugója és mint ilyen, értékmozzanatokat is hordoz. A kommunista nevelésemélet az osztály nélküli társadalmat, melynek a fejlődés marxista gondolatában axioiógiai hordozója éppen a legmagasabb fokon industrializált társadalmi termelés, történeti kauzális előfeltétele és dinamikai rugója a legbomlottabb anarchiájú és az osztály harcot ennél fogva leghatásosabban tápláló industrialis kapitalizmus, — nem *progresszív* értelemben hiposztizálja értékke, hanem *konzervatív-retrospektív* módon. Ez minden olyan fok utáni érzelmi nosztalgiában jelentkozik, mely a *nyílt* osztályellentétel kevésbé valósította meg. A hiba forrása az értékelési nehézségekben jelentkezik. A kommunista nevelésemélet az industrialis kapitalizmust a kommunizmus végső értékeivel, az egyszerű árutermelő kapitalizmust viszont az industrializmussal méri. A helyes eljárás csak az lehet, hogy mind a kettőt a végső értékkel mérjük.

Ha lazonban még egy fokkal mélyebbre me-

gyünk, magának az értékskálának a hibáiba ütköznünk. Ezeknek forrása a fejlődés marxista fogalmában jelölhető meg. A marxi elmélet ugyanis korának axiológiai naturalizmusának hatása alatt a fejlődésen nemcsak az időben egymást követő, történeti-kauszális értelemben egymástól feltételezett tények sorozatát: a tények valamely törvényszerűséggel egymásra való következésének *tényét* érti, hanem egyúttal értékbeli sorrendet is. Ez azonban súlyos nehézségekre vezet. Ha az osztály nélküli társadalom érték gondolatát tekintjük, a történeti tény sorozat: korai árutermelő kapitalizmus — industrializmus — szocialista gazdasági rend — egyértelmű evolúció in melius, az utóbb következő értéke sebb, mint az előbbi, mert az osztály nélküli társadalom megvalósulását jobban támogatja, az ideálhoz közelebb visz. Már ez a »végső« érték irányába egyenletesen emelkedő fejlődéssorozat megbomlik akkor, ha az értékek során még egy grádiccsal feljebb szállunk. Mert ha azt az értéket tekintjük, amelyből az osztály nélküli társadalom ténye érték erejét meríti, vagyis a társadalmi egyenlőségre alapított társadalmi béke érték gondolatát, ez a magasabb érték egészen másként minősíti a fejlődéssorozat egyes tagjait. A fejlődési skálán ekkor már értékbeli törések mutatkoznak, mert míg ennek a magasabb értéknek optikájában az industrialis kapitalizmus feltétlenül negatív, tehát evolúció in peius, addig az egyszerű árutermelő kapitalizmus, de főleg a középkor szükségletfedező gazdasági rendszere már nem az és az alapul fekvő érték szempontjából majdnem egyenrangú az osztály nélküli társadalommal. Ezzel pedig előáll egy érdekes helyzet. Az industrialis kapitalizmus egy *közvetett* érték: az osztály nélküli társadalomhoz vezető fejlődés szempontjából pozitív és értékes, a végsőbb, a közvetett értéket *delegáló* érték: az egyenlőségi alapon megvalósuló társadalmi béke szempontjából, melyet a

közvetett érték is csak szolgál, abszolút negatív. Ha tehát a kommunista nevelő a végső értékre függeszti tekintetét, elkeseredettien köteles harcolni az ipusztuialis kapitalizmus ellen, ha pedig a közvetett értéket tartja szem előtt, akkor a kapitalizmus összeomlásához vezető fejlődést látva ölhetett kézzel örülhet.

AZ ÉRTÉKELÉSI MÓDSZER KÖVETKEZMÉNYEI. Az értékelő szempontoknak ez az egymást lerontó hatását jellemzi a kommunista nevelési elmélet állásfoglalását a családdal szemben is. Az első módszertani csúsztatás ott történik, ahol a tények számbavétele ejtetik meg. A proletár elsőnek érzi a kapitálista ipusztuializmusnak a családi nevelésre gyakorolt hatását, saját bőrén tapasztalja azt a nehéz és küzdelemmel teljes napok során. A nagyüzemi ipusztuialis termelés, mely a munka személyiségi értékeit lerontja és az egyéni terjesztmény fogalmát és értékelését legjobb esetben is csak mennyiségi, pusztán számszerű tekintetben engedi érvényesülni, tényleg lerombolta a családi élet nevelő funkcióinak egy nagy részét. Tette pedig ezt azért, hogy a családi élet kereteiből kiiktatta a gazdálkodás alapjait, a munkát elválasztotta a termelőeszköz tulajdonától és a volt tulajdonost bér munkássá tette. Ezzel a folyamattal egyidőben munkaerejük áruba bocsátása lett szükségessé azok számára, akik eddig a család tulajdonában lévő termelési eszközökkel kapcsolatban hasznosították azt; így a családi élet pozitív tartalmának nagy létsze: a mindennapi termelő munka vált a családi élet kereteiből és bomlott szét a családtagok egyenként végzett házonkívüfi munkájára. Mindehhez járultak további exogen tényezők: a munkabér dacsony volta, az existenciális bizonytalanság stb., stb., melyek mind együttesen rombolták tovább azt az atmoszférát, amelyet a családi életen belül le-

folyó gazdasági termelőtevékenység — minden nosztalgias idealizálás nélkül — jelentett. A proletárélet sivárságának tényei kétségtelenek és a polgári tudomány azoknak az érdekeknek a védelmében is, melyeknek oltalmára adta magát, a legrövidlátóbb, ha ezeket a tényeket szépíteni és leplezni igyekszik. Erre viszont semmi szüksége sincs annak, aki objektíven nézi a tényeket, azokat előre való elfogultság nélkül méri egybe az értékekkel. A kommunista elmélet azonban a tényeknek ezt a részletszférája azonosítja a tények teljes világával és az ebből — szintén nem kifogástalanul — lehozott követelményeket általános érvénnyel ruházza fel. Ezzel pedig ugyanazt a hibát követi el, mint a polgári tudomány, midőn ez a polgárság tényeiből (szintén nem kifogástalanul) levont következtetéseket a proletariátus számára is posztulálja. Bármilyen megrendíthetetlen hűséggel is részletezi a tények ismertetését a proletár érdekeket szolgáló elmélet, nem igazolja vele saját követelményeit. Ezek a követelmények abban csúcsos oknak ki, hogy a családi együttélés mai formáját nem lehet tartani *ezen* miatt a tények miatt, mert ezeket a tényeket is a családi együttélés mai formája okozza. Ennélfogva helyébe azokat a meglehetősen homályosan fogalmazott és sokszor egyenesen naiv formákat kell helyezni, melyekről itt-ott olvasunk. Vagy pedig még ezt se kell tennünk, hanem csak Hoernle módján egyszerűen annyit mondanunk: »Das Proletariat wird zweifellos im Laufe seines Befreiungskampfes neue Formen der Ehe und Familie herausbilden« (59. L).

A CSALÁDI NEVELÉS KOMMUNISTA
ELMÉLETÉNEK SZOCIOLÓGIAI FELTÉTELEI
Hogy a kommunista nevelőgondolkozásnak ezek a tételei igazolhatók legyenek, ahhoz kettőt kell bebizonyítani:

1. hogy annak a gazdasági változásnak, mely ezéttobbantotta a családot, mint termelőközösséget és — a kommunista nevelő számára — ezzel együtt mint nevelőközösséget is, a családi együttélés hatására jött létre úgy, ahogy létrejött (gyermekmunka stb.). Ezt a tételt nem tudja bebizonyítani a kommunista nevelő, mert a dolgok alakulása a családi együttélés szempontjából kívülről jött erők munkájának az eredménye, amit az bizonyít legjobban, hogy ezek a tények csak akkor álltak elő, midőn azok az exogén erők (az ipari forradalom és a termelésnek azt követő átszervezése) megszülettek, miközben a családi együttélés és nevelés formái változatlanul maradtak. A mai helyzet tehát nem endogén (a családi élet természetében és változásában rejlő) okok következménye, hanem a családi életen kívül fekvő tényezők előidézte helyzet.

2. Még ha ezt a tételt nem tudja bizonyítani, tehát pro praeterito nem volna igaz, jelentősen támogatná a családi nevelés likvidálásának követelményét egy pro futuro argumentum, ami a kommunista álláspont szempontjából gyakorlatilag teljes igazoló erejű. Ez az érv abban áll, hogy akármi is a dolgok állása történeti szempontból, a kommunizmus végcélja tekintetében mégis a család mai szervezete az, amely a megvalósulás főakadálya, vagy azt egyáltalán gátló faktora. A kommunista nevelésszociológiának finomabb kiadása ez a tétel, mely módszertanilag is tisztább és első látszatra megfontolandó módon igaznak is línik fel. A kommunista nevelésemélet tényleg szünetlenül hivatkozik arra, hogy a családi élet tényleges hatalmi viszonyai és ezeknek államilag is garantált jogi biztosítékai, az atyai és szülői hatalomnak különféle szabályozása és a szülői hatalommal koordinált állami gyermekvédelem egyenesen kiszolgáltatják a gyermeket, mint olcsó munkaerőt a szülői egoizmus kénye-kedvének. Az állami gyermekvédelem csu-

pán tetszetős, de üres látszat, mert jogi természete szerint, csak kiegészítője a szülői hatalomnak. Az állami gyermekvédelem apparátusa csak akkor jön mozgásba, mikor a szülői hatalom nem kielégítő, vagyis a szabályrendszer mozgató rugója egy generális klauzula, melynek alkalmazása diszkrecionális elemeket tartalmaz. A generális klauzula alkalmazása pedig a kapitalista osztályhatalom eszközének, az államnak kezébe van letéve. A gyermekvédelem állami apparátusa tehát csak akkor jön mozgásba, ha kapitalista érdekekkel nem ellenkezik, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy csak akkor, midőn az osztályharc taktikája kívánja, a proletariátus forradalmi hangulatának szabályozása és tompítása végett. Ez a kiélezett helyzet pedig ritkán következhetik be, egyrészt azért, mert a kapitalizmus érdeke, mely a családi szervezethez, mint olcsó és készséges munkaerő előteremtésének biztosítékához fűződik, igen nagy, tehát a gyermekvédelem ritkán tartsa vissza a proletárt attól, hogy gyermeket munkára kényszerítse, hiszen ez felel meg a kapitalista vállalkozó érdekének is, mert így jut olcsó munkaerőhöz. Másodszor, óvakodik a kapitalista gyermekvédelem attól, hogy a proletár család életébe beleszóljon, mert a családi élet a »reakciós« erők legdúsabb forrása, mely a család sorsával szemben való felelősségérzés ápolásával és ébrentartásával mindenkor automatikusan gondoskodik arról, hogy a forradalmi hangulat laza és szervezetlen maradjon, kiélezett helyzetekben pedig a proletariátus osztályharcának sorait bomlasztja. Ha tehát meg akarjuk valósítani a gyermek gazdasági felszabadítását a kizsákmányolás bilincseiből, nem lehet mást tenni, mint az egyetlen szükséges és alkalmas eszközhöz folyamodni: a családi szervezetet felrobbantani.

Ebben a frappáns és zárt gondolatmenetben ugyanazok a hibák lappanganak, melyek az egész

kommunista nevelői gondolkodásra jellemzőek. Mondhatjuk bátran, hogy a kommunista neveléstudomány elmélet jár el legkonzekvensebben saját petitio principii-jeinek végiggondolásában.

A legelső alapvető hiba ebben a gondolatmenetben egy jogtudományi tévedés, amelyet Horváth Barna is kiemel azokban a magisztrális fejtegetésekben, melyekben a marxista jogszociológiai is bírálta. Ez pedig: a jognak az írott jogszabállyal való azonosítása, az a szemlélet, mely a jogot az írott jogszabályban, a tételezett parancsban késznlévőnek, pozitív, élő jognak tartja. Megfeledkezik arról, hogy a jog, mint társad dini valóság, csak a szabály és az azt követő vagy attól szabályosan eltérő magatartásoknak, vagyis a szabálynak és a szabályon orientált magatartás tényének eredője. A szabályok pedig éppen ezen a területen a legkevésbé tényteremtő erejük és éppen ezen a területen ia leginkább »deklaratív« jellegűek. Az atyai hatalomnak ez a szabályozása tehát nem a kapitalista érdekeken orientált jogalkotó hatalom terméke, hanem a meglévő társadalmi gyakorlat akceptálása és jogszabály útján való elismerése. Hogy pedig a tények nem olyan sötétek, mint ahogy ezt a kommunista neveléstudomány hangoztatja, azt bizonyítani sem kell. A gyermekek és apák harca elsősorban temperamentum és világnézeti szembenállás dolga, mely ma kétségtelenül igen kiélezett, de ez a küzdelem sem a családon belül folyik le elsősorban; arról pedig, hogy a gyermek és szülők közötti szembenállás a kizsákmányolt munkaerő és a kizsákmányoló ellentétére visszavezethető volna, abszurd kísérlet lenne beszélni is. A gyermek fizikai és szellemi fejlettségi fokával járó adottságainál fogva áll a fejlettebbek vezetése alatt, viszonyukat pedig annyira átszövik *irracionális* tény ezek és ösztönös mozzanatok, hogy ennek a viszonyoknak pusztán gazdasági-hatalmi viszonyra való redukálása a

hibák hosszú sorozatának forrásául szolgáló egyoldalúság. Különböznél is mi az a két momentum, amely ellen a kommunista neveléstudület ódiudm iráyul? Az egyik az a szabály, hogy a gyermek köteles az eltartó szülőköt gazdasági tevékenységükben erejéhez mért szolgálatokkal segíteni. Világos, hogy *nem ez a szabály* az oka azoknak az anomáliáknak, melyeket a gyermekmunka terén tapasztalhatunk és amelyek a nyugati indusztriális államokban már a múlt század közepe táján a gyermekmunka állami szabályozásához vezettek. Nem válik hatályossá ez a törvényadta szülői jogosultság a szelleui foglalkozásúak körében, ahol a gyermekmunka lehetősége természeténél fogva esik el. Marad tehát a parasztság és a munkásság. A parasztsággal a kommunista neveléstudületnek a gyermekmunka szempontjából semmi baja sincs, mert éppen a parasztgazdálkodás képviseli ma is a családi együttélésnek azt a formáját, mely magában foglalja a termelést is, amely ennél fogva a kommunista nevelői gondolkodás alapvető tétele alapján megmaradt nevelőközösségnek is, tartalmaz njevelőelemeket és ennél fogva a kommunizmusnak a családdal, mint nevelőintézménnyel szemben felhozott alapvető kifogása tekintetében teljesen pozitív értékű.

Ami a proletariátust illeti, a tények kétségtelenül megfelelnek a kommunista nevelői gondolkodás kifogásainak, hiszen éppen ez a tény terület az, amely a kommunista neveléstudületet is táplálja. De ha a paraszt-gazdálkodásra gondolunk és összevetjük azt a gyermekmunka visszásságai miatt a családi együttélés mai formájának tett kommunista szemrehányásokkal: azonnal látni fogjuk azt, hogy a kommunizmus nevelői gondolkodását nem az bántja, hogy a gyermek dolgozik, hiszen dolgozott és részt vett a termelésben eddig is, hanem az, hogy *kizsákmányolják* a munkáját, amiben azonban a fel-

nőtt proletár is osztja gyermekének sorsát, viszont a kommunizmus nevelésmélete azt az állítást mégsem merné megkockáztatni, hogy ennek is a családi együttélés az oka. A tények genetikus magyarázata tehát helytelen. Ha a proletár azonnal bekapcsolja gyermekét a gazdasági termelő munkába, mielőtt a gyermek a reá váró munka szempontjából egyáltalában szóba jöhet, gazdasági helyzetének szükségszerűségi által gyakorolt kényszerből cselekszik. Tipikus általánosságban szülői hatalmával élni mindaddig is vonakodik, amíg ez egyáltalán elkerülhető. Ha pedig a gyermek gazdasági helyzetének visszasságait likvidálni kell — és likvidálni is akarjuk, mert ez a követelmény vitathatatlan a kommunista nevelői megfontolásoktól függetlenül is, nem a családi szervezeten kell kérésnünk a reformálás első lépéseit, hanem azon a gazdasági szervezeten és környezeten, mely izezt a kényszer szerint gyakorolja, s amely vitathatatlanul független a családi együttélés tényeitől, úgy keletkezésében, mint fennállásában. Ha pedig egy becsületesen és precízen kitervelt szociálpolitikai gondolkodás végrehajtása nehézségekbe ütközik, mert kapitalista érdekekkel ütközik össze, a likvidálást a kapitalizmusra kell szorítani, mert abban a pillanatban, melyben a proletár saját személyes munkájával is elegendő gazdasági erőt tud gyűjteni, nem kényszeríti sem feleségét, sem gyermekeit az önálló gazdasági munkára, mint ahogy nem teszi ezt a Fordmunkás sem, aki maga is tud olyan jöletet teremteni, hogy ezzel családja számára is polgári életformát biztosítson.

De a családi szervezet és szülőj hatalom nemcsak nem *oka* a gyermek gazdasági kizsákmányolásának, amit fentebb bebizonyítottunk, nem is *akadály* annak, hogy ez a szituáció megszűnjék. Nem akadály pedig két okból. Először azért, mert a családi élet sajátos és annak tulajdonképpeni tar-

talmát kitevő irracionális tényezők eddig is a gazdasági kizsákmányolás állapota ellen lázadoztak és csupán náluknál primérből erejű tények azok, amelyek érvényesülésüknek útját állták. De van egy másik tendencia is, amely ma is hathatósan dolgozik ezek ellen az állapotok ellen, abban az értelemben, hogy azoknak időbeli bekövetkezését késlelteti. Ez pedig az általános iskoláztatási kötelezettség. A kommunista neveléstudomány ezzel is készen van hamar, mondván, hogy ez is a kapitalizmus érdekét szolgálja, mert a fejlett industrializmus semmire sem megy munkaerőinek minimális intellektuális felkészültsége nélkül. Nem akarjuk most ezt a kérdést feszegetni, mert ez történeti ténykérdés, s a mi gondolatmenetünk szempontjából teljességgel közömbös az, igennel, vagy nemmel döntjük-e el. Annyi tény, hogy az általános iskoláztatási kötelezettség ma már elszakadt azokról az érdekgörvidékektől, melyek esetleg legjelentősebb szerepet játszották születésénél. Civilizációnk alapvető meggyőződésévé vált, amelyet minden kapitalista csoportérdek esetleges egyéni szükségletétől függetlenül is táplál a modern társadalmi berendezkedés bonyolultsága és állandó további bonyolódása. És ez teszi par excellence *közületi szükségletté*. Mint ilyen, össze is eshetik a megszületésekor kiváltó ok szerepét játszó és talán még ma is hatékony kapitalista csoportérdekkel, ezt azonban minden kétséget kizáró módon abszorbeálja. Az általános iskoláztatási kötelezettség normájának elismert volta ettől függetlenül is megáll, amit éppen azok a hallatlan erőfeszítések mutatnak legjobban, melyeket a Szovjetország tesz az általános iskoláztatási kötelezettség megvalósítása érdekében. Távol áll tőlünk, hogy az általános iskoláztatási kötelezettségnek mind szabályozása, mind pedig gyakorlati megvalósulása és a gyermek gazdasági helyzetére gyakorolt hatása tekintetében hiú véle-

ményben ringassuk magunkat. Csak annyit kívánunk hangsúlyozni, hogy a követelmény fennáll, hatásának tökéletlenségei *is* a kapitalizmus tényein fordulnak meg, tökéletesítésük is ezeknek a tényeknek a világában munkálható.

Mindebből az következik, hogy *rebus sic stantibus* is vannak olyan tényezők, melyek a kommunizmus nevelői követelésének a gyermek gazdasági emancipációjának irányában hatnak, vagy hatnának, ha egyes, a családi együttéléstől *független* eredetű tények nem gátolnák. A kommunista elmélet azonban el akarja követni azt a hibát, hogy a gyermeket elszabadítja, ahelyett, hogy felszabadítaná és megfosztja ezáltal a nevelő tényezőknek még attól a maradéktól is, amelyet a kapitalizmus neki meghagyott.

Λ kommunista nevelésmélet tehát túllő a célon, mert egyik fellelt sem bizonyítja, amely indokolhatná a családi nevelés likvidálásának követelményét. Nem bizonyítja azt, hogy a családi együttélés *okozza* a gyermeki élet mai nehézségét és *gátolja* az értékeinek megfelelő kibontakozást.

A KOMMUNISTA NEVELÉSSZOCIOLÓGIA HARMADIK TÉTELE A CSALÁDI NEVELÉSRŐL: A CSALÁDI ÉLET MAI FORMÁJA A KOMMUNISTA TÁRSADALOMBAN AUTOMATIKUSAN MEGSZŰNIK. De a családi nevelés likvidálása követelményének ezt a két leli ételét bizonyos szempontból kiegészíti egy fontos harmadik tétel is. Ez a tétel azt mondja, hogy a szocialista osztály nélküli társadalomgazdasági rendben a család szükségszerűen eltűnik és a szülőknek a gyermekkel való viszonya lényegiében is más színezetet nyer.

Ha ez igaz is volna, nem bizonyítana arra nézve semmit, hogy a *kapitalista* társadalmi rendben a proletariátus érdekei kívánják meg a család likvidálását, aminek követelménye, mint fentebb lát-

tuk, két feltételtől függ, de ezeket a kommunista nevelői gondolkozás nem bizonyítja be. Elvi szempontból igen fontos azonban ezen tétel igazolása, mert a családi élet és a társadalomgazdaság rendjének összefüggését egy másik oldalról világítja meg. A kommunista elmélet számára pedig különösen azért is fontos, mert a kapitalizmusnak a családi nevelés sorsára gyakorolt befolyásáról szóló *kritikai* elmélet mellett ez a leghatásosabb *pozitív* érve a családi élettel szemben elfoglalt elutasító álláspontjában. Ez az érv pedig azt mondja, hogy a kapitalizmus megszűntével a családi élet is automatikusan meg fog szűnni, helyét átengedve a vérségi alapon együvé tartozók együttélésének egy gyökeresen újszerű formája számára. De fontos ez a tétel a kritikusként is, mert ez az egyik archimedesi pont, amelyből a kommunista nevelésszociológia külsőleg zárt világa könnyen kiforgatható. Ha t. i. ez a tétel igaz és nem igaz az a tétel, hogy a családi élet útját állja a szocialista értelmű társadalmi fejlődésnek: akkor éppenséggel nem értjük a kommunista nevelőt, miért nem koncentrálna minden terejét a kapitalizmus társadalomgazdasági rendje ellen, mikor a család sorsa automatikusan ennek a sorsával dől el a kommunista családeál irányában. Ez a magatartás megint csak azt mutatja, hogy a mindenáron és minden tényleg meglévő ellen való harc hogyan tudja elhomályosítani a harcot magát is igazoló elméleti felismeréseket és hogyan téveszti el saját érdekeinek eszközeit.

De tegyük fel a kérdést: ezt a bizonyos harmadik tételt bebizonyítja-e a kommunista neveléssel-elmélet? A kommunista nevelésszociológia fejtegetéseiben ezt a bizonyítást seholsem találjuk, Hoernlénél pedig legkevésbé. A bizonyítás azonban eleve reménytelen is. Sikeréhez ugyanis az kívánatik, hogy bizonyított legyen: a gazdaság társadalmi szervezete és a család struktúrája között először

egyértelmű oksági kapcsolat, másodsor egyirányú funkcióösszefüggés áll fenn.

1. Az első azt jelentené, hogy a családi élet természetét *csak* a gazdasági berendezkedésből fakadó erők változtatják meg és ezek változása *mindig* változást hoz magában a család struktúrájában is. Elég egyrésről a társadalomgazdasági berendezésnek — hogy túlzottan óvatosak legyünk — az ókor végén uralkodó középtengeri agrárgazdaságoctól napjainkig terjedő óriási és radikális változását összevetni a családi együttélés formájában bekövetkezett minimális változással és máris belátjuk: ez a feltételezett egyértelmű oksági viszony nem mutatkozik.

2. A másik feltételeje a tétel igazságának, az egyirányú funkcióösszefüggés, azt jelenti, hogy a gazdasági berendezkedés nagyobb, illetve radikális változásának a családi életforma nagyobb, illetve radikális változása felel meg. Már az előbb felhozott példa is mutatja, hogy a gazdasági berendezkedés igen nagy, sőt radikális változásának a családi együttélés terén minimális változás felel meg. De kiegészítjük ezt a példát azzal is, hogy a család életében *manapság* végbemenő nagy változásoknak a gazdasági életben csak minimális változások felelnek meg. Egyik feltétel sem igazolható, tehát a tétel maga sem igazolható. Mikor a kommunista nevelélmélet és vele együtt Hoernle a családi életnek a szocialista termelési rendben való gyökeres átalakulását részletezi, csupán olyan elemekről beszél, melyek a család felépítésében másodlagos jellegűek, vagyis a történeti uralkodó osztály vallási és morális ideológiájából tudni padiak hozzá (választörvények stb.). Annak a bizonyítása, hogy a családi együttélés lényegében megváltoznék és ezzel együtt eltűnnék, elmarad, a változás elképzelése is igen bizonytalan körvonalú, ami pedig benne vala-

mennyire is világos,⁷ az vagy nem zárja ki a családi együttélés mai formáját, vagy a kollektivum formájának félreértésén alapszik. (Erről lásd később.) Hogy azonban ennek a tételnek bizonyítása áthidalhatatlan nehézségekbe ütközik, annak oka igen egyszerű megfontolással megjelölhető. Azok a magatartások ugyanis, melyeknek feltételei a gazdasági berendezkedés szféráiba helyezkednek tel, sokkal inkább »racionalizálhatók«, a racionális, cél és eszköz logikai megfontolásán nyugvó elrendezés számára sokkal jobban megközelíthetők, mint azok a magatartások, amelyek a családi életet teszik ki a amelyeknek feltételei elsősorban ösztönös irracionális lelki szférákban gyökerezvén, egy ráció szerint való szervezésnek majdnem teljesen megközelíthetetlenek. Az a legmagasabb fokú, sokszor egyenesen ösztönellenes »racionalizálása« a gazdasági és politikai magatartásoknak, melyet a szociális társadalmi gazdasági berendezés tesz szükségessé, sokkal kisebb sikerrel kecsegtet a magatartásoknak egy teljesen más területén, a »családi életet« kitevő, férfi és nő, szülő és gyermek, testvér és testvér stb. viszonyát meghatározó magatartások szféráiban.

A CSALÁDI ÉLET SZÁNDÉKOS MEGVÁLTOZTATÁSA KÖVETELMÉNYÉNEK ÉRTÉK-IDEOLÓGIAI SORSA. Azt mondhatná erre a kommunista nevelő, — bár ezt különböző okokból soha nem mondja, — elismerem: a szocialista társadalomgazdasági rend nem hozza

⁷ An Stelle des »trauten Heims«, in dem der Spiessereich wohl fühlt und das als Erziehungsgrundlage nur noch egozentrische Triebe und individualistische Einstellungen zu wecken vermag, tritt das *kollektive*, eng mit Produktionstätte, Schule und öffentlichem Leben verbundene genossenschaftliche; *Grossheim*. Dieses ist der Nährboden für eine neue, kollektive Erziehung des Kleinkindes, für neue kollektive (!) Vater- und Mutterinstinkte (!). Hoernle i. m. 60. 1.

magával szükségszerűen a családi életforma és eo ipso a családi nevelés radikális megváltozását. Ha azonban nem is hozza magával, a családi együttélés mai formáját *nekünk kell megváltoztatnunk* a nevelésről elképzelt ideáljaink értelmében. Ez az érvelés kétségtelenül tisztább nevelésszociológiai fogalmakat árulna el, azonban épp olyan könnyűszerrel utasítható vissza, mint az eddigiek. Mert a kommunista nevelői gondolkozás saját nevelési értékidcológiá járói feledkezik meg, mellyel a kapitalizmus nevelési tényeit bírálta, mikor nem veszi tekintetbe azt, hogy a szocialista gazdasági rend, ha úgy megvalósul, ahogy azt minden *szocialista* meg akarja valósítani, éppen azokat a tényeket küszöböli ki, amellyel a kapitalizmus családi nevelését a proletár számára megszüntette. A javak igazságos elosztása az emberi munkaerőnek egyéni érdekeket kizáró módon, tehát nem kapitalisztikusan való racionalizálása éppen azokat a lehetőségeket állítja vissza a család számára, melyek azt a nevelő értékkel telítik meg és amelyek azt a gyermek első fejlődési állomásai számára ia legmegfelelőbb nevelési környezetté teszik. Elkerüli annak a felismerését, hogy éppen a társadalomgazdaság rendjének radikális reformja teszi tárgytalanná a családi együttélésnek azt a kritikáját, melyet a kapitalista valóság tényei tettek indokolttá, elfelejti azt, hogy épp az észszerűen és igazságosan berendezett társadalom állítja vissza a családnak azokat a nevelő erőit, melyeket a kapitalizmus rombol szét. Hogy ezt a kommunista teória nem ismeri fel, abban sok minden motívum mellett a nevelés fogalomnak az a tartalmi egyoldalúsága is közrejátszik, melyre fentebb már íámutattunk, mert a szocialista elképzelés sem aKai ismét a családból *termelőközösséget* teremteni. Arra is rámutattunk azonban, hogy ez a szűkítés teljesen indokolatlan és következményeit még látni fogjuk a kommunista műveit«ség-ideál tekintetében.

A CSALÁDI NEVELÉS ELMELETÉNEK HELYE A MARXIZMUS RENDSZERÉBEN

A CSALÁDI NEVELÉS ELUTASÍTÁSÁNAK HELYZETE A MARXISTA DOGMATIKÁBAN. A családi szervezet és a családi nevelés marxista kritikája tehát belső ellentmondásokkal teljes, mert éppen azokkal az értékekkel nem harmonizál, amelyek tekintetében a kapitalista tényeket bírálja. A kommunista neveléstudomány azonban mereven negatív álláspontot foglal el a családi nevelés kérdésében és egyöntetű pereatait intézi el a családi nevelés sorsát a maga számára. Láttuk, hogy a családi nevelésről szóló tanításokat logikailag igazolható kapcsolat nem fűzi azokhoz a szociológiai és érték-tanításokhoz, melyekre a kommunista nevelési gondolkodás alapozza őket, sőt mint kimutattuk, legtöbbször egyenesen ellentmondanak ezeknek. A kommunista neveléstudomány tényleges gyakorlata szerint ezek mégis éppolyan integráns részei annak az impozáns dogma épületnek, melyet marxista társadalomtudománynak ismerünk, a kommunista ezeket a tanításokat is éppúgy magáénak, »kommunistának« érzi, mint akár az elnyomorodási, akár a katasztrófaelméletet, vagy az osztályharc doktrínáját. Elvi vizsgálódásunk tehát csonka volna akkor, ha nem vennők vizsgálat alá azt a kérdést is, miért olyan fontos tehát a kommunista számára a családi nevelés likvidálásának szükségességéről szóló tanítás és milyen a helyzete lennek a marxista dogmatika szerkezetében?

A HARCÍ BEÁLLÍTOTTSÁG KONZEKVENCÍÁJA. Az első kérdésre azt kell válaszolni, hogy a családi élet és nevelés nem, csupán mai tényeinek, hanem egyáltalán *eszméjének* merev elutasítását a *harcí beállítottság konzekvenciába* kívánja. A marxista valóságsszemlélet sajátos ahistorizmtisa, vagy jobban mondva antihistorizmusa számára a kapitalista korszak társadalmának minden ténye a *kapitalista termelési mód* produktuma és ezáltal lényegében tér el attól, amit más korszakok hasonló néven ismernek. A történelmi változásnak ez a »folytonossági hiányokban« való elképzelése és merev cezurázása sehol nem olyan tarthatatlan, mint éppen a családi élet tény cinek a leren, hiszen éppen a családi együttélés az az intézménye kultúránknak, melyen a kapitalisztikus gazdasági iermcles a legkevesebb, a gazdasági berendezkedés miximális változásához mérten minimális változásokat tudta előidézni. Azok az erők azonban, melyek a családi nevelés természetét és alapvető tényeit olyan szívoosan konzerválják, nem fognak eltűnni a szocialista, »kollektív« társadalmi rendben sem. Nem fognak eltűnni, mert az emberi lélekalkatnak ugyanolyan mélyéről származó *más* ösztönökből fakadnak, mint azok az ösztönök, melyek a gazdasági berendezkedés keretein belül lelégűlniek ki. Ezek az ösztönök pedig teljesen más természetűek, alapvetően más irányulásnak. Anélkül, hogy itt elemzésükbe bocsátkoznánk, csak arra mutatunk rá, hogy míg gazdasági tevékenységünkben megnyilatkozó ösztöneink az én felé irányulnak és kielégülésük kvalitatív és kvantitatív értéke kizárólag az én érdekein fordul meg, addig azok az ösztönök, amelyek a családi együttélésben élük életüket, a szülő és gyermek viszonyát meghatározzák, éppen az énünkön mutatnak túl és éppenséggel az előbbieket gátolják teljes önkifejtésükben. Ezen a vitathatatlan tényen alapszik az igazsága azoknak a felfogá-

doknak, melyek korunkat a »családi individualizmus« korának nevezik, másrészt pedig ezek adnak alkalmat azoknak a felfogásoknak, melyek a társadalom építőelemét nem annyira, az egyénben, mint inkább a családban veszik fel (u. n. organikus társadalomelméletek, neszben a magát univerzalizmusnak nevező spannizmus is).

AZ OSZTÁLYHARC TAKTIKAI ÉRDEKE ÉS A CSALÁDI NEVELÉS. Ha azt a pontot keressük, amelyen eldől a kommunista számára a családi életforma és nevelés teljesen negatív értékelése, első pillanatra világos, hogy lelkeségünknek éppen ezek a tényezői azok, melyek őket legjobban nyugtalanítják. — »Die Familie, wie sie heute existiert, trennt die Massen, spaltet das Proletariat, entfremdet die Kollegen der Werkbank, entfremdet die Nachbarn in der Mietkaserne, hemmt die Entwicklung zum Klassenbewusstsein, an dessen Stelle sie die kleinbürgerliche Familienideale des individuellen Vorwärtkommens und privaten Erwerbs stellt. Die Familie fördert in den Unterdrückten infolge ihrer Hoffnungslosigkeit das Bedürfnis nach Ruhe, die Scheu vor dem Kampfe... hängt sich wie ein Beigewicht an die Person des revolutionären Klassenkämpfers.«⁸ Ebben a kijelentésben derül ki az a szubjektív szál, mely a családi nevelésről szóló elméletet fűzi a kommunista nevelői dogmatikához, melyhez, mint láttuk, szükségszerű logikai kapcsolata nincsen. Ez a két mozzanat az, amelyre most rámutattunk: a szembenállás konzekvenciája (melynek logikai alapja a kommunizmus ahistorizmusa) és a kapitalizmus elleni küzdelem taktikai érdeke. E szerint az osztályharcos proletárnak minden érzelmi energiáját egy érzelem: a kapitalizmus elleni gyűlölet és az állandó elsze-

⁸ Hoernle: i. m. 68. 1.

mélytelenedett harci készség érdekében kell gyűjtenie és óvnia minden »szétforgácsolástól«.

A kommunista nevelői teóriának és taktikának ezt a követelményét itt nem kifogásoljuk. Hogy pszichológiai-kauzális szempontból ez a követelmény teljesen jogosult, arról még az sem vitakozhatok, laki értékelő vizsgálata eredményeképpen teljesen negatív álláspontra helyezkedik is a kommunizmus elméletének kérdésében. Nem térhetünk ki azonban a vizsgálat elől egy másik szempont tekintetében. Fel kell vetnünk azt a kérdést, hogy éppen ezen célkitűzésének szolgálatában, nem lö-e túl a célon a kommunista nevelő, midőn a családi nevelés likvidálását követeli? Nem a családi nevelésnek ró-e fel olyan hibákat, amelyek tekintetében a családi élet, mint ilyen, »legrosszabb« esetben is csak közömbös. Kétségtelen az, hogy a szervezett osztályharcnak számos széthúzó erővel kell megküzdenie azon a gyűlöletes nyomáson kívül is, amelyet a kapitalizmus fejt ki ellenében. És ha itt Hoernle és a többiek sztrájkok, mozgalmak, politikai akciók sikertelenségéről panaszkodnak, jó okuk is van rá.

A kérdés megválaszolása azonban alapján, hibás. Az a kérdés, igaz-e, hogy az egyéni érvényesülés ideálja a családi életnek és kizárólag ennek a következménye? Ki biztosítja a mozgalom töretlen egységéért aggó kommunista politikust, hogy a családi élet által lekötött érzelmi energiák és érdekek fõlszabadultával többé semmi sem osztja meg a proletariátus tömegeit? Nem elég hatékony és veszedelmes ellenerő-e a mozgalom érdekeinek szempontjából maga a lekötetlen és a családtagok hiányában csak felszabaduló cgoizmus? Csak a családja jó vagy rossz sorsa animálja vagy deprimálja laz osztályharcos proletárt és teszi esetleg a proletár érdekek árulóává?

Vagy tegyük fel a kérdéseinket egy más oldalról is. Nem viheti-e éppen a családi ösztön a

proletárt a forradalmi osztályharc csatasoraiba? Nem hibázik-e a kommunista taktika akkor, midőn az általa erejében nagyra tartott családi érzést nem kapcsolja be a maga eszközeinek sorába és nem használja fel azokat a forradalmi energiákat, melyek éppen a proletár család ismert helyzetéből fakadnak? Mindezekre a kérdésekre a kommunista' nevelélmélet nem tud választ adni, mert nem is nagyon tudhat, ha nem akar önmagával ellenkezésbe kerülni. Nem válaszolhat, mert alap szemlélete az, hogy mindazokat az ösztönöket, melyek a családi élet hatásain keresztül az ő számításait keresztezik, a családi életnek, mint elegendő és egyedüli oknak tulajdonítja és nem veszi tekintetbe azt, hogy az oksági viszony éppen fordított. Negligálja azt, hogy a családi együttélés szétrobbantásával ezek az ösztönök máshol keresik érvényesülésüket és még az a sok önkifejtési törekvés is felszabadulna, melyet a családi élet tart kétségtelenül lekötve és akadályozd korlátlan megvalósulásában. Nem volna-e lehetséges az, hogy a családi életet töltsük meg az osztályharc tudatával, és tegyük ezáltal az osztályharcos kedv állandó és a családi életben ható ösztönféleségek irracionális és bensőséges természeténél fogva különösen nagyhatalmú forrásává, azzá az állandóan rengő talajjá, melyre az osztályharcos Anteuszként lábát vetheti.

Ezek a töredékes megjegyzések is joggal támasztanak kétséget aziránt, hogy legalább taktikai szempontok igazolják a családi nevelés kommunista kritikáját, ha már nevelésszociológiai és axiológiai megfontolások alapján tarthatatlan is. A megjegyzések után most már az a feladatunk, hogy rendszeresen, bár csak vázlatosan foglalkozzunk ezzel a kérdéssel.

A TÁRSADALOM LEGNAGYOBB MÉRTÉKŰ INTEGRÁLÓDÁSA ÉS A CSALÁDI NEVELÉS LIKVIDÁLÁSA. Mi az a követelmény, amely legtöbbször — Hoernle esetében is — implicite ugyan, de logikailag mindig ott lebeg ezek mögött a taktikai szempontú tanítások mögött? A társadalom maximális mértékű és homogén értelmű integrálódása, mint végső követelmény (osztály nélküli társadalom); speciális adottságok — kapitalisztikus társadalmi rend, mint történelmi környezet között: a lehető legnagyobb mértékű integrálódása a proletariátusnak, amely mintegy idcáltipikus képe a végső követelménynek, de az osztályharc tényénél fogva egyúttal taktikai szükségyszerűség is. Ez az alapul fekvő gondolat a kommunista elmélet klasszikusainál — Marx, Engels, Lenin — kifejezésre is jut, de ha nem is jutna, logikailag a szálak ehhez vezetnek. Most tekintsünk el attól a kérdéstől, aminek tárgyalása itt csábíthatna: hogyan harmonizál ez a homogén jellegű, maximális terjedelmű társadalomintegrálódás az osztály nélküli társadalom eszményével, vagy ezen keresztül a kommunista társadalmi értékideológia végső értékével: iaz egyenlőségi alapon szervezett társadalmi béke gondolatával. Ez a kérdés igen érdekes volna, a válasz semmi esetre sem volna magától értetődő, akár igent mondana, akár nemet. A társadalom »uniformizálódásának« rendkívül kényes és korunk jobbait ma annyira izgató, zavarossá vitázott kérdése ez, nem tárgyalhatjuk azonban e helyen, ba hűek akarunk lenni ahhoz a megszorításhoz, mellyel a kommunista értékideológia tárgyalását kizártuk gondolatmeneteinkből. Itt csupán abban a Tormában lehet vele dolgunk, hogy tudomásul vesszük abban a konkrétabb, közvetett alakjában, ahogy ez az érték az osztályharc tényénél fogva taktikai követelménnyé alakult érvényigényével a proletariátusra vonatkoztat-

va és ezáltal nevelésszociológiai megfontolásokba torkollik.

Hogy a proletariátus homogén integrálódásának, a proletárkollektivitásnak eszméje taktikailag mindenképpen kifogástalan követelmény, ahhoz szó sem férhet. Kérdés csupán az, e követelmény megvalósulásának szükséges és alkalmas eszközei a családi nevelés likvidálásának törekvése. A problémát így részletezhetjük: ha valami útjában áll annak, hogy a proletariátus tényleg homogén tömeggé integrálódjék, akkor ez az egoizmus ösztöne, az egyéni önkifejtés és önérvényesítés vágya, mely a családi együttélésből fakadó hatásoknál sokkal biztosabb kilátásokkal kecsegteti a kapitalistát a proletariátus atomizálása és bomlasztása tekintetében. Hogy pedig ez a vágy nem a családi életből fakad, az kétségtelen, de ha megengedjük azt, hogy bizonyos körülmények között a családi élet táplálja, akkor is csak egyik, de nem döntő erejű faktora és mi sem biztosít arról, hogyha ezt a tényezőt sikerül kikapcsolni, a bontó irányú erők meg fognak bémentilni és a proletariátus egységes tömeggé alakulása előtt semmi akadály nem tornyosodik többé.

Lássuk mindenekeelőtt, hogyan felel meg Hoernle erre a kérdésre? Hoernle itt egy sajátos hibába esik, mely első tekintetre számos ellenmondást világít meg. Mert mikor teljes nyíltsággal rámutatott arra a taktikai érdekre, mely a család likvidálását szükségessé teszi, még további érveket akar felsorakoztatni, de ekkor ismét a kauzális ténysíkra megy vissza érveért, ahol, mint láttuk, helyzete teljesen labilis. Ismét arra akar mindent alapítani, hogy a családi nevelés a proletár számára »amúgy« is lehetetlen. Lehetetlen, mert hiányzanak a nevelő momentumok: a proletárszülő műveletlensége, a neveléshez szükséges eszközökben való szegénysége, a proletárélet zaklatott nyugtalansága lehetetlenné teszik a »családi nevelést« a proletár számára. Ez

a visszakanyarodás olyan területre, amelyet már hátunk mögött hagytunk egyszer, teljesen indokolatlan és csak kibúvás a tulajdonképpeni kérdésfeltevés megválaszolása elől. A probléma ugyanis nem az, hogy »amúgy« lehetséges-e a proletár számára a családi nevelés vagy sem, hanem az, hogy mivel igazoljuk a követelményt: a családi nevelést likvidálni keli, mert a proletariátus kollektívummá alakulásának érdekei kívánják meg, mint szükséges és alkalmas eszközt.

A CSALÁDI NEVELÉS LIKVIDÁLÁSA ÉS A PROLETARIÁTUS ÉRDEKEI. Ha az egyén érdekét nézzük, a kapitalista világban a közösségnek ez a bármilyen tökéletlen minimuma (a családi együttélés) is jobban szolgálja az egyénnek azt az érdekét, hogy a proletár gyermek ne legyen teljesen kiszolgáltatva annak az érdekei ellen való hatásnak, mely őt a kapitalista érdekeket szolgáló iskolának, vagy a nevelői apparátus egyéb intézményei részéről éri. A proletár egyéni szempontjából a még oly zaklatott és örömtelen családi együttélésből származó hatás is szükséges és hasznos lehet a gyermek proletár értelmi irányítása tekintetében, a proletárkollektivitás megalakulásával szemben dolgozó hatások ellenében. Sőt az a hatás, ami a gyermeket a szülők részéről a családi nevelésen keresztül éri, éppen a családi életei jellemző kapcsolatok bensősége miatt s a maguk irracionalitásában sokkal megkapóbb erejénél fogva sokkal hatásosabb tényező a proletárkollektivitás kialakulása szempontjából, mint egy még oly fejlett s precíz kommunista nevelésapparátus, ha ilyen de facto meg is valósulhatna, ami a kapitalista állam nevelési monopóliumát tekintve, több, mint reménytelen. A nevelő közösségnek ettől a bármily tökéletlen minimumától is megfosztani a proletariátust, legkevesebb az ő érdekét szolgáló törekvés volna.

Ami pedig a proletariátus tömeget illeti, ki-mutathatóan szintén elhibázott a kommunista elmélet makacs konzekvenciája. A közösségnek az a minimuma, melyet a család képvisel, világosan elégtelen a proletariátus taktikai szükségletei, valamint társadalmi végcélja tekintetében. Ezen túl kell menni, de mint ahogy az sem szükségszerűen igaz, hogy a nagyobb közösség csak a kisebbek (főleg a családi együttélés) segítségével valósulhat meg (amit a politikailag a fasizmushoz közelálló elméletek, főleg ez univerzalizmusnak nevezett spannizmus hirdet), éppúgy joggal kérdezhetjük, hogy a nagyobb közösség csak a kisebbek *romjain* valósulhat meg? És hogy a kommunista társadalomelmélet kedvelt biológiai hasonlataival éljünk, meg kell szünnie a sejtnek ahhoz, hogy létrejöjjön az organizmus? Nem éppen a kommunista organizációs módszer az, mely organikus analógiákra a terjedelemben kisebb, funkciókban alárendeltebb, de bizonyos határok között mégis önálló tevékenységű és szilárdabb kohéziójú egységekből (sejt, üzemi szervezet, szakszervezet, párt) épít? Nem takarít-e meg a kommunista szervező igen nagy energiákat az által, hogy ezen az organizációs fokon az cgybekötés és egy úttartás munkáját olyan erőkre bízza, amelyek minden, elsősorban intellektuális természetű szervező erőnél (érdekazonosság belátása, a szolidaritás etikai színezetű, intellektuális színezésű vállalása stb.) éppen ösztönösségüknél fogva fogják keményebb kanoccsal össze az egyént másokkal?

A CSALÁDI NEVELÉS KOMMUNISTA ELMÉLETÉNEK LÉLEKTANI ALAPJAI. A kommunista nevelélmélet maga is tudja, a kérdésnek van más megoldása is, mint a családi nevelés likvidálása s a családi nevelést nem kell kiküszöbölni ahhoz, hogy a proletárkollektivitás célját megvalósít-

suk, mégis minden erejét e mellett a követelmény mellett veti latba.

Hogy a kommunista nevelői gondolkodás mégis figyelmen kívül hagyja ezt a pár magától adódó, egyszerű megfontolást, annak kell valamilyen mélyen a természetében rejlő okának lenni. Erre térünk most rá és igyekezzünk megvilágítani azt a kérdést, miben találja hát a kommunista nevelői gondolkodás azt az erőt, melyben a proletárkollektivitás megvalósulása érdekében bizton számíthat és amelynek útjából a családi nevelésből származó »reakciós« erőket mindenáron el akarja söpörni?

Λ kommunista nevelésemélet tisztában van azal, hogy valamilyen pszichikus erőre szükség van a proletártömegek szervezésének munkájában, olyan erőre, amely az intellektuális és morális meggyőződés hatóerejénél sokkal erősebb hatással tartja egybe a proletártömegeket. A kommunista elmélet a történelmi materializmus szemléletére támaszkodva ezt az erőt a közös gazdasági helyzetből fakadó lelki beállítottságban jelöli meg. Kétségtelen, hogy ebben a felfogásban közel jár a valósághoz, de hogy iesz a beállítottság nemcsak mindent abszorbeál, hanem egyenesen pótol is, azt teljesen indokolatlanul tételezi fel. Ennek a tanításnak alapja egyénlélektani elképzelésekben rejlik. Az emberi magatartásokat megindító és meghatározó ösztönök közül az önfenntartás ösztönének juttatott és helytelenül értelmezett primátus gondolata az, ami ezt a tanítást inspirálja. Eszerint, minthogy az embert indító ösztönféleségek közül az önfenntartás, a létnek minél jobb és vágyainknak minél megfelelőbb módon való biztosítása háttérbe szorít minden egyéb ösztönös indítást, a proletártömegeket egyéenkint ezen a ponton kell megragadni, mert ennek van leghatásosabb közösségteremtő lereje.

Az önfenntartás ösztönének kétségtelenül csen-trális jelentősébe van ösztönéletünkben, azok kö-

zött az erők között, melyek társadalmilag releváns magatartásainkat indítják és meghatározzák. Társadalmi magatartásainkat azonban csak ennek az ösztönnek optikáján keresztül nézni, kétségtelenül hibás és merev egyoldalúság. Ez a merev felfogás magában a kommunista gondolatmenetekben is megbosszulja magát. A kommunista nevelő ugyanis *küzdeni* kénytelen azok ellen az ösztönök ellen, melyek az egoizmus »konzekvens« érvényesülését lerontják. Ez a küzdelme pedig hallgatólagos elismerését jelenti annak, hogy az önfenntartás ösztönével ekvivalens és pillanatnyilag azt lerontó ösztönfélelések is meghatározhatják magatartásaink módját. Ez a dilemma még fokozódik Hoernlenél, midőn a családi életet, mint az ilyen »altruisztikus« ösztönfélelések legtipikusabb termékét azzal a megközlással veszi ostrom alá, hogy az osztályszolidaritás helyébe »sie die kleinbürgerliche Familienideale des individuellen Vorwärtskommens und privaten Erwerbs stellt«. Ezzel pedig éppenséggel megfordította azt a rangsort, mely az ösztön feles égek erőviszonyairól szóló tanítás alakjában, bár sokszor ki nem mondottan, de logikailag mindig odagondolható módon alapjául szolgál a családi nevelésről szóló tanítás taktikai szempontjainak.

Milyen tanúság fakad számunkra ebből a dogma-kritikai jelenségből? Először is az az ellenvetés, hogy az önfenntartás ösztöne, mely a kommunista nevelélmélet szemében a legerősebb, sőt egyetlen biztos hatású forrása a proletár tömegek integrálódásának, egyáltalában nem zárja ki mereven egyéb ösztönféleléseink munkáját, hanem azokkal a legszorosabb kölcsönhatás viszonyában áll, azok munkásságát közvetetten a maga céljaira használhatja fel; így a családi együttélés is, mely struktúrájában éppen az egyén kizárólagos önkifejtésével ellentétes értelemben dolgozó ösztönös erőket juttatja szóhoz, egy bizonyos vonatkozásban, vagyis a kizáró-

lagos önkifejtés tendenciájával való kapcsolatában egyenesen az egoizmus érdekszféráját bővíti ki a személyek egy kisebb-nagyobb körére és ezáltal az egyén érdekintegrációjának első formája. De nemcsak hogy az egyén érdekszféráját tágítja, hanem intenzitását is növeli az egyén önkifejtésével. A családi életet domináló különböző ösztönök: fajfenntartás, szeretet stb. céljaik természeténél fogva állandóan ébren tartják az egyén önkifejtésének vágyát még akkor is, ha az illető személy »saját érdeke« ezt nem kívánja.

Ezeket a fejtegetéseket az ösztönök erőviszonyairól nein akarjuk folytatni, mert messzire vezetnének és annyit eddig is elértünk, amennyire ebben az összefüggésben szükségünk van. Ezek után is tisztán áll elől előttünk az a megállapítás, hogy a kommunista nevelő bizalma az önfenntartási ösztön önérvényesítő egoizmusa iránt a proletariátus integrálódása érdekében nem jogosult, mint ahogy nem volna jogosult a bizalmatlanság sem. Nem jogosult pedig azért és ez a másik ellenvetésünk, mert a proletariátus homogén *egységgé* válásának éppen nem a családi együttélés és nevelés az akadályozója, hanem elsősorban az az önkifejtési és önbiztosítási tendencia minden emberben, mely őt leg hamarabb állíthatja szembe a közösséggel és amely ennél fogva éppúgy nem garantálja a proletár közösségvágyának, mint *magában véve* bármilyen más ösztönféleseg sem és így a családi együttélésben megnyilatkozó ösztönök sein. Ezen felül mondhatjuk még azt is, hogy éppen azok az ösztön féleségek, melyek a családi együttélés (erén élük le életüket, kénytetik az egyént legtöbbször merev értelmezésű egoizmusának a feladására és bizonyos feltételek között irányíthatják önkifejtési törekvését nagyobb egységek felé.

AZ ÖNFENNTARTÓ ÖSZTÖN ÉS A TÁRSADALMI INTEGRÁLÓDÁS. De nem garantálja a proletártömegek zavartalan integrálódását a családi nevelés likvidálása egy másik oknál fogva sem. Ez az ok megdöntené a családról, mint reakciós erők forrásáról szóló tanítást akkor is, ha az előbb felsorakoztató Lí pszichológiai ellenérvek nem álljanak meg a helyüket, vagyis ha az ösztönök erőviszonyairól alkotott elképzelése a kommunista nevelésszociológiának helyes is volna. Ez az érv egy szociálpszichológiai tényre utal. A proletár számára ugyanis, akármilyen ösztönös tényezők is irányítják magatartásait, *magából gazdasági helyzetéből* még nem következik a közösséget igenlő magatartása. Mert ahhoz, hogy bárki önkifejtésének célkitűzéseit egy csoport javára önként korlátozza, és magát önként rendelje alá egy közösség érdekeinek, elsősorban egy értelmi és ethikai felismerésre van szükség. Ez a felismerés lehet praktikus természetű is, vagyis a célszerűség szempontján orientált, vagy lehet ethikai kötclességmeggyőződés is. A kommunizmus szervezrtchn életét ve ve alapul, sőt feltételezve, bár meg nem engedve, a szervezetet alkotó erőkről szóló tanításának helyességét is, ez a tény azt jelenti, hogy a proletár számára a szervezkedés és az integrálódással járó önkorlátozás csak akkor áll megfellebbezhetetlenül követelményképpen, ha a proletár felismeri azt, hogy a proletártömegek *szervezett szembeállása* a kapitalizmussal az, amely az ő *egyéni* érdeke szempontjából is »praktikus« és »megéri« azokat az áldozatokat, melyeket neki ezzel a felismeréssel vállalnia kell. Magából gazdasági és társadalmi helyzetéből és önfenntartási ösztönének pusztá tényéből szükségszerűen erre a felismerésre iel nem juthat. Mi sem bizonyítja jobban ezt a tényt, mint az a jelenség, hogy a proletariátusnak még ma is igen nagy részénél hiányzik a proletárkollektivitás igenlése (ez-

ért a kommunista nevelélmélet számos szemrehányása a munkástömegek elpolgáriasodásáról) a proletariátusnak még ma is igen nagy része »szervezetlen«, még ma sincs meg nála az ia felismerés, hogy saját egyéni céljai szempontjából előnyös a szervezett akció. Ez a tömeg pusztta létezésével is rámutat a kommunista nevelői gondolkodás nagy belső gyöngéjére.

AZ ÖNFENNTARTÓ ÖSZTÖN ÉS A KAPITALIZMUS TAKTIKÁJA. Azt a hiátuszt, mely a proletár gazdasági és társadalmi helyzete és a proletár - közösség vállalása között pszichológiai szempontból tátong, inem lehet a kommunista elmélet általános okoskodásával áthidalni. Azzal érvel ugyanis, hogy a kapitalista kizsákmányolás tényei rövidesen észretérítenek minden tévelygő proletárt, rövidesen rá kell jönnie, hogy kizsákmányolják, s hogy ezen nem tud egyedül segíteni, még a legradikálisabb eszközök segítségével sem, melyek az egyén rendelkezésére állhatnak (kriminális bosszú, anarchista akciók stb.). Rá kell jönnie, hogy a kapitalista apparátus falanksza csak egy másik masszív arcvonal szervezett és az egyént abszorbeáló akciója útján dönthető romokba. Ez a naiv fatalizmus, mely a kapitalista apparátus negatív jellemzésében odáig megy, hogy attól még önnön érdekeinek felismerését és szolgálatának képességét is elvitatja, gyöngé lábakon áll, ha a kapitalista taktikának tényeivel vetjük össze. Ezek a tények legklasszikusabban mutatják, hogy a kapitalizmus mindig meg tudta találni azok it a pontokat, amelyek a proletariátus integrálódásának a folyamatát gátolni és feltartóztatni lehet.⁹ Bizonyos szempontból a szociálpolitika is ezt a célt szolgálja, ha

⁹ Magának Hoernlenek leírása mutatja ezt legjobban. V.o. a kapitalista iskolapolitikáról mondottakat I m. 81-82.1.

nem is olyan rideg kiszámítottsággal, mint ahogy azt sokan gondolni szeretik. A szociálpolitikai gondoskodás kétségtelenül számos teoretikusi és etnikai megfontolásból fakad, hogy azonban *történetileg* kapitalista érdekek tették sürgető fontosságúvá, az is vitathatatlan. Gondoljunk csupán a Verein für Sozialpolitik történetére s az egész u.n. katedraszocialista mozgalomra és azonnal látni fogjuk a történeti összefüggéseket. De a szociálpolitikának ez a funkciója ma is vitathatatlan. Vitathatatlan azonban az is, hogy a szociálpolitikát, mint kizárólag a kapitalizmus érdekeszközét felfogni, egyoldalú és primitív álláspont. Mindenesetre primitív logikailag, mert azok az értékek, melyeken a szociálpolitikai normák earkallanak, kapitalista érdekektől teljesen függetlenek, sőt nem egyszer ellenkeznek is velük, s így elvileg mi sem zárja ki azt, hogy a mai valóságban kapitalista-ellenes szociálpolitika is valósulhasson meg. Történetileg a helyzet az, hogy a szociálpolitikai cselekedetet kapitalista érdekek szorítják korlátok közé és bár a kapitalizmus is nem egy kompromisszumot kénytelen megtenni, alapjában véve mégis a maga érdekeit tartja szem előtt. Éppen a szociálpolitikai gondoskodás különböző módszerei mutatják leginkább, milyen veszedelmeknek van kitéve a proletárnak a szervezetet igenlő magatartása. A jövedelem-megoszlás különböző szociálpolitikai reformtörekvései: nyereségrészesedés, prémiumok, munkarészvények stb. mind megannyi eszköze annak, hogy a proletár visszatartassék a proletariátus organizációtól és arra csábuljon, hogy gazdasági és társadalmi helyzetének javítását egyéni úton keresse. Vagy gondoljunk a sztrájktrőrökre, azokra a proletárookra, akik kisebb-nagyobb számban mindig rendelkezésre állanak a kapitalizmusnak, hogy osztályok szervezett akciójának megghiúsításában szolgálataikat felajánlják és egyéni érvényesülésüket tartásuk előbbre

minden olyan közösségi célkitűzésnél, mely tőlük (egyelőre csak kemény fegyelmet és áldozattal teljes önmegtagadást követel.

A SZERVEZKEDÉS LELKI FELTÉTELEI ÉS A CSALÁDI EGYÜTTÉLÉS. A kapitalizmus elleni harc érdekeinek, a proletártömegek homogén integrálódásának igazi akadályai itt vannak tehát é& korántsem a családi együttélés terén. Ha nem akarja a szervezet pszichológiájának alapvető tényeit félreismerni, nem teheti túl magát a kommunista nevelésmélet azon, hogy a szervezetbe tömörülés minden a gazdasági helyzetből táplálkozó ösztönös indításon túl a leendő szervezet tagjának egy intellektuális színezetű és természetű felismerésén, »megvilágosodásán«, fordul meg és dől el. A kommunista nevelésméletnek tehát be kell látnia, hogy a proletariátus nevelésének igazi feladata e felismerés általánossá tétele körül fordul meg és nem olyan intézmények ellen való jó-rossz propaganda körül, mely intézmények e tekintetben teljesen indifferensek, sőt történetileg gyakran egyenesen jóindulatúak.

A családi nevelés pedig e felismeréshez való eljutás szempontjából kauzáliter teljesen indifferens, azt absztrakt esetben sem nem gátolja, sem előre nem segíti. Konkrét esetekben gátolhatja éppen annál fogva — amit előbb érintettünk, — hogy t. i. a családi élet személyileg tágítja az önkifejtés érdekszféráját, de a kedvezőtlen hatás ekkor sem a családi élet *tényen* lordul meg, hanem az önfenntartás! egoizmus »logikáján«, azon, hogy az egyén egoizmusa átmeneti kompromisszumoktól és időben távolabb jelentkező előnyökért a jelenben hozott áldozatoktól mentes, »közvetlen« úton akar kielégülést találni.

Ezekkel a fejtegetésekkel — azt hisszük — sikerült kimutatnunk: milyen labilis és kifogásol-

ható úton jut el a kommunista nevelésmélet a családi nevelés likvidálásának mindenekelőtt álló követelményéhez. Rámutattunk arra: ha az osztályharc taktikájából kifogástalanul folyik is a proletárkollektivitás követelménye, de ennek megvalósulására se nem szükséges, se nem alkalmas eszköz a családi nevelés likvidálása. Mikor pedig a kommunista nevelésmélet ezt akarja kijátszani, alapvető tévedésbe esett a közösség keletkezésének kauzális feltételül szolgáló társadalomlélektani tényezők természetéi és funkcióösszefüggését illetően.¹⁰

A KOLLEKTIVITÁS PROBLÉMÁJA. Ezen azonban túlhaladva még egy más szempontból is vizsgálat alá vehetjük a családi nevelés körül kialakuló problematikának kommunista elméletét. Ez a szempont pedig a proletárkollektívum kérdése, annak az elemzése, mit ért a kommunista nevelői gondolkodás a kollektívum fogaimán és ennek a kollektívumfogalomnak az optikáján keresztül hogyan alakul a családi nevelésről szóló kommunista tanítás kritikai sorsa. A családi nevelés likvidálásának követelménye a proletárkollektivitás fogalmának követelményéhez való viszonyában azt jelenti, hogy megszűnvn (vagy megszüntetvén) a családi nevelést hordozó családi szervezet, a gyermek közvetlenül a proletariátus egészét átfogó szervezethez tartozzék (az apai és anyai ösztön helyébe Hoernle egyenesen a kollektív szülői ösztönt akarja állítani!). A nevelés is, mint a proletáréletnek minden egyéb megnyilvánulása, ebben az át-

¹⁰ Fontosabb irodalom: Ginsberg: *Psychology of Society*. London 1928., Methuen, főleg 15-33 L-ig. MacDougall: *Grundlagen einer Sozialpsychologie*. Jena 1928. Fischer, 38 és köv. L, u.a. *The Group Mind*. Cambridge 1927. Cambridge Univ. Press 21. skkl. Maclver: *Community*. London, 1928. Macmillan, 69 és köv. 1.

fogó egyetlen kollektívumban: a proletártömegek egységét létrehozó és biztosító szervezetben folyják le. A proletárszervezetnek ezzel az egyedül való voltával, vagyis azzal, hogy minden más formáját az emberi szervezetnek eltávolítja az útból és így a családot is: a kommunista elmélet azt a célt véli szolgálni, hogy ezáltal létrejöjjön akadálytalanul a teljes csorbulatlan proletárkollektivitás. Meg kell tehát vizsgálnunk, természetesen nem részletekbe menve, hanem csak az alapvető szempontok feltárásával, hogy a kollektívum, a kollektivitás-helyes fogalmának alapul vétele mellett hogyan minősül helyesség szempontjából a kommunista teóriának ez a tétele.¹¹

Világos, hogy a kollektivitás fogalmában az egység gondolata lappang valamilyen formában, a hangsúly tehát nem az »összességen«, mint a számszerű összefoglalást kifejező mozzanaton, nyugszik. Ha ezt vesszük kiinduló pontul, az is biztos, hogy abban az összefüggésben, amelyben a kommunista teória a kollektivitás fogalmát érvényesíti, az »egység« mozzanatában is az *egyezőségnek*, a kollektivitást hordozó összesség magatartásait jellemző tartalmi jegye az alapvető jelentőségű. A kollektivitásnak az »összesség«-ben kifejezésre jutó, pusztán formális elemeket tartalmazó fogalma teljesen értelmetlen volna éppen nevelésaxiológiai gondolatmenetekben, erre a kommunista nevelő sem gondolhat, mert ő vsem a »tömeget«, vagyis a pusztán összességszerű formális »kollektívumot« posztulálja, hanem éppen azt az »egyezőséget«, mely a »tömeget« a kollektivitás hordozójává és megvalósító-

¹¹ A kollektivitás problémájához lásd Horváth Barna klasszikus fejtegetéseit a szociális szocietális-logalmának joglogikai kritikájában: Egyetemi Előadásai, megjelentek Szegeden, a Szt. István Társulat kiadásában. V.o. még MacIver I m. 98. és köv. h

jává teszi és ezzel pusztá »tömeg«-voltából »magasabb«-ra emeli. A kollektivitás fogalmában tehát a tartalmi elem, az egyezőség jut előtérbe. Ha pedig ennek alapján a kollektivitás fogalmát helyesen úgy határozzuk meg, hogy az nem egyéb, mint az összeség tagjai azonos funkcióinak azonos vagy tipikusan megegyező tartalma, iákkor rögtön megtaláljuk azt a kritikai bázist is, melyről a kommunista nevelélméletnek a szervezettel, mint az egyiséget garantáló erővel szemben tanúsított optimizmusát tekintenünk kell.

Ha abban látjuk — helyesen — a kollektivitás lényegét, hogy adott összeség, pl. az egész társadalom (osztálynélküli társadalom!) vagy egy társadalmi osztály, a proletariátus, tagjainak összes egyéni testi és lelki (gondolkozás, értékelés stb.) funkciói tipikusan hasonló, egyező tartalommal folynak le,¹² akkor világos az is, hogy ebben az egyezőségben megnyilvánuló egységben a szabályszerűség tartalmi mozzanata és ténykérdése lesz mérvadó arra, fennforog-e a kollektivitás vagy sem. A szervezet ezzel szemben csak a szabályozottságot jelenti, mely a szférájába eső magatartások szabályszerűségét, vagyis a kollektivitást csak *kifejezni* tudja, ha megvan, azt azonban garantálni nem. Már pedig a kommunista nevelési elmélet nyilvánvalóan összetéveszti a szervezetnek ezt a kétféle funkcióját. Azért nem tűri meg a családot, mert félti tőle azt az ideálját, hogy minden proletár csak egyetlen szervezetben tömörüljön, mely minden más szervezet likvidálásával százszázalékosan azonossá teendi a proletártömeget alkotó egyéni magatartásokat, s eképpen megteremti a proletártömeg kol-

¹² Az »osztály« fogalma ebből a szempontból nem más, mint részkollektivitás, vagyis az a tény, hogy a társadalom egészén belül a magatartások tartalmi bizonyos feltételek mellett tipikusan különböznek egymástól.

lektív egységét, a »kollektív ember« típusát, mely legalább társadalmi (vagyis »más egyéni magatartások feltételeit érintő«, Horváth) magatartásai-ban tipikusan egyező lesz a többi egyéni magatartásokkal. Hogy azonban ez hiú látszat csupán, az következik a kollektivitás, a társadalmi egység komolyan nem vitatható és a kommunista elmélet által sem vitatott fogalmával. A szervezet kauzáliter sokat mozdíthat elő ennek az egységnek megteremtésén; hogy ez az egység megvan-e vagy sem, az pillanatonként aktuális *ténykérdés*, melyet korántsem lehet megválaszolni azzal, hogy a magatartásaik egysébe tekintetében kérdése? csoporttagok de facto egy szervezethez tartoznak, vagyis az egyező szabályozottságnak tényleg szabályosság is felel meg.

Másik oldalról világítva meg ezt a kérdést, azt mondhatjuk, hogy a közös, egy szervezethez való tartozás ténye, csak többé-kevésbé plasztikusan fejezi ki tagjainak kollektív egységét, de ehhez viszont egyáltalán nem szükséges, mert a legszabályozatlanabb tömeg is kifejezheti, demonstrálhatja tagjai egységét, ha ez az egység tényleg megvan és konstatálható. Ilyenformán az a tény, hogy a proletár nemcsak a pártszervezethez, hanem más szervezethez, pl. a családhoz is tartozik, apriori egyáltalán nem jelöni veszélyt a proletártömegek kollektív egységére, mert a legkülönbözőbb szervezetek is egységes magatartást mutálhatnak fel egymás között, ha tagjaik bizonyos Funkciói azonos tartalommal folynak le. Viszont nein jelent apriori garanciát sem a proletártömegek kollektív egységének meglétele tekint etében az, hogy minden proletár egy és csak egy szervezeti tömeghez tartozik, mert ez az egy szervezet is aszerint mutatja az egység képét, ahogy tagjaiban ez az egység egy vagy több tekintetben de facto fennáll. A kommunista nevelésemélet bizalma az egész proletariátust

átfogó, egységesen irányított szervezet, mint a proletariátus kollektív egységét biztosító eszköz gondolatával szemben jogosulatlan optimizmus a szervezet egyént alakító erejével és ennek mértékével szemben és a kollektivitás fogalmának helytelen, a formai és nem annak lényegét kitevő, tartalmi mozzanatokra súlyt helyező konstrukciójára van felépítve.

Mindennemű szervezet a már de facto létező valamilyen fajta kollektivitás terméke. A szervezet megszületése már feltételezi azt, hogy a magatartások egy bizonyos csoportja »kollektív« legyen, de a szervezet hatályossága, életerős volta még inkább függ attól, hogy a reprezentált csoport egyéni magatartásai »kollektívák« legyenek, vagyis röviden: szervezet csak ott jöhet létre, ahol kollektivitás már van, működése csak úgy válhatik erőssé, ha a kollektivitás eleven erővel áll fenn, ahogy pedig ez megszűnik, ott felbomlik a szervezet is. Fordítottja azonban ennek egyáltalában nem áll, mert a szervezet a már meglévő egységet kifejezheti, tudatosíthatja, s ezáltal erősítheti is, de létre nem hozhatja magával a létezésével. Vannak olyan eszközök, melyek között éppen nem utolsó sorban szerepel a nevelés, mint tudatos és tervszerű alakítás, de ezek az eszközök a szervezetben nem immanensek, nincsenek hozzákötve »természetük« szerint. Ha tehát a kommunista teória a proletár tömegek egységének ideálját meg akarja valósítani, lakkor a szervezet egyetlensége még semmit sem garantál a számára. A proletár tömegek kollektív egységének megteremtése éppen máshová helyezi át a problematika súlypontját és ezt a problematikát kell megoldani ahhoz, hogy a proletárkollektivitás elérése tekintetében illúziókba ne essünk.

Nem akarunk itt most történeti kérdések festszegetésébe bocsájtkozni, de ebben az összefüggésben kitűnő alkalmunk kínálkozik, hogy a proletariát-

tus mozgalmában fellépett visszasságok egyikének immanens okára rámutathassunk. De Man, a marxizmus egyik igen szellemes, bár csak óvatosan követhető szocialista kritikusa, a »Zur Psychologie des Sozialismus« című művében felsorolja azokat az okokat, amelyek a proletármozgalom szekerét kátyúba juttatták és ott is nehézkessé és merevvé tették, ahol államhatalmi támogatásra talált. Ezek között az okok közül igen helyesen jelöli meg: »Motivverschiebung in der politischen, genossenschaftlichen, und gewerkschaftlichen Arbeiterbewegung, die sich in der wachsenden Tendenz äussert, sich vom Staate aufsaugen zu lassen, die organisatorische Macht zum Selbstzweck zu erheben, eine neue Bürokratie auszubilden, mit einem Worte, die *Gesinnungsmotive* durch *Interessenmotive* zu verdrängen«. Ha a szervezet lényegének és hatásainak az az optimista félreismerése, melyet fentebb érintettünk, világos, akkor könnyű rámutatnunk erre az egyik immanens okra, mely sok külső tényező (elsősorban a mozgalom terjedelmének növekedése) munkáját csak erősítve, ia mai állapothoz vezetett el.¹³

Ezekben érintettük nagyjában mindazokat a problémákat, melyeknek környezetében a családi (nevelés kérdése a kommunista nevelői gondolkodás tárgyát képezi. Összegezve a mondottakat, mondhatjuk, hogy a családi nevelésről szóló kommunista kritika gyógyíthatatlan ellentmondásokba keveredik, mind a maga felvette társadalomtudományi szemlélettel, mind azokkal a célkitűzésekkel, melyek — kifogástalanul, vagy sem: nem vizsgáltuk — a kommunista társadalmi értékidcológiából,

¹³ A történeti összefüggéseket részletesen és nagy anyagismerettel dolgozta fel Robert Michels: *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*. München, 1925². Kröner.

illetőleg a belőle fakadó nevelői értékszemből folynak. Az első csoportjába az ellentmondásoknak a kommunista történet és valóság szemlélet ahistorizmusára és ökonómiai optikájának egyoldalúságára, a másik csoportját az ellentmondásoknak pedig a kommunista nevelői ideál, a kollektivitás, helytelen és formalista koncepciójára vezettük vissza.

A MARXISTA ELMÉLET KOMPROMISSZUMA A CSALÁDI NEVELÉS KÉRDÉSÉBEN

A CSALÁDI EGYÜTTÉLÉS, MINT A TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ MINIMUMA. Visszatérve magához líoernlehez, nincs egyáltalán mit csodálkoznunk azon, hogy a családi nevelésről szóló fejtegetései kompromisszumban végződnek. A család merev elvetésének hangoztatása után maga jelöli meg azt a funkciót, mely a családi életformáinak és a családi nevelésnek a proletariátus küzdelme céljainak és konkrét feladatainak szempontjából mégis osztályrészül jut. Ezt a feladatot pedig abban látja meg, hogy »kommunistische Eltern, die ihre Kinder im Geiste des Sozialismus erziehen wollen, dürfen ihre Kinder nicht in der Familie behalten, sondern müssen so früh, wie möglich (!) ans der Familienenge heraus und den Klassenorganisationen zuführen«. A szülőknek a proletariátus nevelésié terén ennél fogva mégis jut egy fontos szerep, mert a hangsúly ezáltal a »so früh, wie möglich« kompromisszumára tolódott át és a családi nevelés szerepét egészítik ki a munkásosztály küzdelmének különböző nevelő lorganizációi, last not least a Kommunista Párt.

Hoernlének ebben az elképzelésében két mozzanat a lényeges. Először az, hogy líoernle ebben a koncepcióban feladta a családi nevelés likvidálásának a követelményét, elismerve és állítva azt, hogy a gyermek fejlődési folyamatának legalább is egy szakaszán, melyet lehet természetesen hosszabbra-rövidebbre méretezni, a családi élet a »leg-

megfelelőbb«, de most már a proletariátus érdekeinek szempontjából is, ha nem is okvetlen a végső céloknak, de az adott szükségszerűségeknek mindenestre legmeglelőbb, nevelési környezet. Kénytelen tehát maga is feladni iazt a követelményt, hogy a nevelés egész folyamata a természet által adott kiinduló pontjától kezdve a legnagyobb organizáció keretén belül folyjék le. Az egyén életében első nevelőközösségnek elismeri az integrálódásnak alacsony fokát jelentő családi együttélést és a végső célt, a teljes kollektív egységet egy olyan, úton akarja biztosítani, amely a fentebb röviden érintett (1. 39. old.) módon legalább oly biztosan visz a végső cél felé, mint az organizációs egység, az egy organizációhoz való tartozás pusztá ténye. Ez az út pedig a célt, a kollektivitás^egység tartalmát kitevő magatartásegyezőség vagy tipikus hasonlóság feltételeit: a morális, intellektuális, ösztönös lelkerőket igyekszik hatása alá keríteni, de lennek sikere ínem függ az organizáció egyetlenül való létezésétől.

A NEVELÉS TÁRSADALMI FUNKCIÓRENDSZERE. De ezen az elismerésen túl is van még egy mozzanat, mely Hoernle fentebbi tézisében megragadja figyelmünket. Ez a mozzanat ia következő: a családi nevelés és a nevelés egyéb intézményeinek viszonyában ugyanaz ía kölcsönös kiegészítési viszony lebeg a kommunista nevelő szeme előtt is, amely a polgári nevelési berendezkedést jellemzi. Iskola, családi nevelés, proletármozgalom, pártszervezet, melyek a proletár ember proletár értékek értelmében való kifejlődését munkálják, csak »felülépítményei«, folytatásai ekként a családi nevelés folyamatának. Ez a »ráépüies« [nemcsak abban nyilvánul meg, hogy az egyén életének kronológiájában később, a fejlődésmenetnek egy »magasabb« fokán kapcsolódnak bele a nevelés folyamatába, hanem

ráépülésnek nevezhetjük viszonyukat a családi neveléshez abból a szempontból is, hogy a proletariátus küzdelméhez egyre közelebbeső szférákban játszódnak le, egyre közelebb és szorosabban kapcsolódnak annak gyakorlatával olyképpen, hogy középpontjukban még mindig elsősorban az egyén fejlesztésének, nevelésének a gondolata, mint cél, folyamata, mint tartalom áll, már azonban a nevelőmunka *eszközei* között a proletariátus mozgalmában valamelyes formában és fokon való részvétel is szerepel. Megfordított oldalról, vagyis a proletariátus küzd el miének gyakorlatától tekintve a dolgot: a nevelés különböző keretei és formái úgy jelentkeznek, mint a proletármozgalom bázisai, erőforrásai, de egyúttal szervezetileg periférikus elhelyezkedésű, a folyamatban lévő proletárküzdelemnek csak esetlegesen felhasznált eszközei. A nevelés-intézményeknek ez a funkcionális egymáshoz, illetve együtt és külön-külön a társadalom életéhez való kapcsolódása miben sem különbözik laz összefüggéseket magukat tekintve a kapitalista társadalom nevelési tényeitől.

Ezzel pedig az derült ki, hogy a proletár nevelélmélet alapján azonosáéi konstruálja meg a nevelés társadalmi funkciórendszerét, mint a vele szemben álló nevelési gyakorlat. Nem vizsgáljuk most azt, hogy ebben mennyi a szükségszerű, mennyi »természetes« a társadalom felépítésének mai tényeit tekintve, mert ez messzemenő szociológiai elemzéseket követelne. Mindezzel csak arra akarunk felelni e helyen, amit a családi nevelés kommunista elméletével kapcsolatban második megválaszolandó kérdésnek tettünk fel. Ez a kérdés \$ családi nevelés elméletének a kommunista társadalommagyarázat egészében való helyét tudakolta. A válasz világosan áll előttünk és legmélyebb vonatkozásban tárja fel előttünk a kommunizmus nevelési gondolkodásának természetét.

A CSALÁDI NEVELÉS KOMMUNISTA ELMÉLETÉNEK POLITIKAI TERMÉSZETE. A kommunista nevelők szembenállása a kapitalizmus nevelési tényeivel szemben ilymódon pusztá *hatalmi politikai* szembenállássá egyszerűsödik. Hogy ennek a szembenállásnak rugójaként a háttérben új értékvilág es értékakarát húzódik meg, az kétségtelen, de éppen a családi nevelés kérdésének, mint nem egyetlen, de igen fontos problémának tipikus megoldásánál derül ki az is, hogy ez a megváltozott értékakarát nem tudott adekvát eszközöket találni és kizárólagosan a hatalomért való küzdelem szembenállásává egyszerűsödött le.

De van ennek a pusztán »politikai« szembenállásnak még egy fontos megnyilvánulása és következménye is. Ez kölcsönöz ugyanis a kommunista nevelésemélet követelményeinek valami sajátos ideiglenes, átmeneti érvényt. A nevelés alapkérdéseinek újból való megfogalmazása, az alapviszonylatok új értékideológia alapján való megkonstruálása helyett a megadott teoretikus eredményeknek új *taktikai* szempontok szerint történő átcsoportosítását kapjuk csupán, egyes szempontok dogmatikus abszolúttá tételével, mások dogmatikus elvetésével, így szűkül meg a kommunista nevelésemélet érvény-igénye mind társadalmi, mind történeti tekintetben és válik a szociális forradalom felé való átmenet idejének nevelési taktikájává, melynek tételei belső konstrukcióiknál fogva még akkor is csak erre a periódusra érvényesek, ha nevelés-szociológiai szempontból kifogástalanok lennének és semmiről sem adnak felvilágosítást abban a pillanatban, mihelyt ez a helyzet megszűnik. A kommunista nevelésemélet tehát nem váltja be azt az ígéretét, melyet fellépésének attitűdje miatt joggal híztunk hozzá és *a nevelésemélet forradalma helyett a forradalomra való nevelés elméletét nyújtja.*

A KOMMUNIZMUS NEVELÉSI PROGRAMMJA

A POZITÍV KOMMUNISTA NEVELÉSI PROGRAMM ÉS A MARXIZMUS TUDOMÁNYOS MÓDSZERE. A proletárnevelés problémáinak taglalásában felérkeztünk egy másik kérdéscsoporthoz, mellyel Hoernle művének negyedik részében foglalkozik. Ez a problémacsoport már a proletárnevelés kommunista elméletének konstruktív alapvetését adja. Itt már nem a polgári, individualista-kapitalista nevelési tények kritikájával, hanem azokkal az elképzelésekkel találkozunk, melyekben pozitív formában bontakozik ki a proletárnevelésről szóló kommunista tanítás. A kommunista nevelés-fogalom itt mutathatja meg legerősebben erősségeit és gyöngéit: ez a problémakör az igazi próbaköve.

Vizsgálataink módszerében ezúttal is azt az eljárást fogjuk követni, amit eddigelé. A problematika teljes feldolgozása és az összes felmerülő kérdések részletekig menő *megválaszolása* helyett csak a kommunista nevelői gondolkodás néhány alapul szolgáló és Fundamentális jelentőségű tételét vesszük vizsgálat alá, mindenütt a kommunista nevelői gondolkodás természetének konstitutív és általános jegyét keresve. Nagyon természetes, hogy ezeket a vonásokat elsősorban módszertani megfontolások tárhatják fel, mi tehát ezen túl immanens úton elemezzük a kommunista nevelélmélet tanításait és nem bocsátkozunk axiológiai bírálatába.

Mi az az alapvető elv, melyre a kommunista

nevelői elmélet épít, amelyből kibontakoztatja a proletariátus nevelésének elképzelése szerint való elméleti és gyakorlati tételeit?

A modern kommunizmus társadalomtudományi módszerének hatását a kommunista nevelői gondolkodásra már több ízben érintettük. A történelmi materializmusnak igen féreérhető módon nevezett módszert a polgári oldalról ért félreértések hatása alatt szinte kötelezve érezvén magukat, Marx »hű« tanítványai és főleg Lenin és követői maguk is a »történelmi« (vagyis a korukbeli) metafizikai materializmus irányába fejlesztették tovább. Ezzel szemben könnyen ki lehetne mutatni, hogy ez az leinevezés tisztára korától meghatározott, a hegeli idealizmussal való aktuális szembenállásnak hangzatos kihangsúlyozásával eredetileg nem akar több lenni, mint ökonómiailag hangsúlyozott pozitívizmus, amely a felvilágosodás naiv kauzális-mechanikus metafizikájára támaszkodott.¹⁴

Ha ezt a módszert és annak dogmatikus tekintélyét tekintetbe vesszük, szinte magától adódik a válasz a fentebb feltett kérdésekre. A proletariátus nevelésének módszertani és ideológiai elvei és gyakorlata a társadalomgazdasági termelés, a társadalom szükségletkielégítő tevékenységének megváltozott szervezeti és technikai formáiból fakadnak. Ez a termelési forma az industrializmus, a technikailag a gépi termelésre támaszkodó, szervezetenként a legnagyobb funkciódifferenciálódásra és egyúttal magasfokú integrálódást jelentő tervgazdálkodásra épülő társadalomgazdaság. Ez az elképzelés szorosan összefügg azokkal a tanításokkal, melyeket e tanulmányunk második részében tettünk vizsgálat tárgyává és amelyeknek kiinduló pontját

¹⁴ A marxizmus nyújtja Max Adler: *Schichtsauffassung*. I. köv. lap.

iskolájának belső vitáját részletesen, *Lehrbuch der materialistischen Geschichte*. Berlin 1930. E. Laub, 41. és

az képezte, hogy a polgári nevelés, különösen a családi nevelés intézményét az egyszerű áru-termelő kapitalizmus gazdasági berendezkedésével korrelatív nevelői felülepítménynek vette fel s az utóbbiak hibáit abból magyarázta, hogy a felülepítmény ellentmondásba keveredett a társadalomgazdasági technika megváltozott szervezetével, az industrializmussal. Ennek az elméletnek más téren való konzekvens érvényesülése az a tétel, hogy a társadalomgazdasági termelés új formájának új nevelési felülepítmény felel meg, s az az új osztály, melyet ugyancsak ez a termelési rend teremtett, ebben a nevelésben lógja megtalálni a neki megfelelő nevelő berendezkedést. »Ebenso leuchtet ein, dass die Grossindustrie und die Zusammensetzung des kombinierten Arbeitspersonals aus Individuen beiderlei Geschlechts und der verschiedensten Altersstufen, obgleich in ihrer naturwüchsig brutalen kapitalistischen Form, wo der Arbeiter für den Produktionsprozess, nicht der Produktionsprozess für den Arbeiter da ist, Pestquelle des Verderbs und der Sklaverei, unter *entsprechenden Verhältnissen* umgekehrt zur Quelle humaner Entwicklung umschlagen muss«. Marxnak ebben a kijelentésében találjuk a kommunista elmélet alapvető kiindulását a proletárnevelés kérdésében.

A MARXIZMUS MÓDSZERÉNEK ALKALMAZÁSA A NEVELÉS KÉRDÉSÉBEN: A NEVELÉS TÁRSADALMI DETERMINÁLTSÁGA. Ha ezt a tételt kissé analizáljuk, a kommunista nevelői gondolkozás néhány tipikus vonását fejthetjük ki belőle. Adva van tehát a kapitalista valóság, messzemenő és egyre tovább fejlődő funkciódifferenciálódásra és a gépi technikára támaszkodó termelés, mely a proletariátust létrehozta és a kiszákmányolás útján azt rabszolgájává tette. A marxizmusnak még a felvilágosodás tanaiban gyö-

keredő evoúeionizmusa lennek a helyzetnek a megoldásában teljesen más utakat követ, mint a korabeli polgári tudomány (a német idealizmusra támaszkodó romantikus társadalomtudomány, melynek mai folytatója a spannizmus), mely a fejlődés visszafordításával és a kapitalista individualizmust megelőző társadalmi és gazdasági berendezkedés konzerválásával és részben való visszaállításával igyekezett az ipari forradalom előidézte válságot kiküszöbölni.¹⁵ A marxista számára a változás nem túl sok, mint a romantikus számára, hanem egyenesen túl kevés, mert a gazdaságtechnikai Unterbau fejlődésével nem tartott lépést szerinte az Überbau, minthogy ebben osztályérdekek akadályozzák, melyek a megváltozott termelési eszközökön a magántulajdon változatlan fennmaradását követelik. így az új berendezés, mely a marxi értékideológia alapján nemcsak természettörvény módjára szükségszerű, hanem éppen emiatt értékes állomása is a fejlődésnek, a fejlődést gátoló tényezők következtében »a romlás és rabszolgaság pestises forrásává« válik, és éppen az ellentétes hatásokkal jár, mint azt »természete« megkövetelné. Nincs tehát másra szükség, mint legyűrni azokat az erőket, és megteremtteni azokat a »megfelelő feltételeket«, melyek mellett az immanens tendenciák a céljukat, a »humane Entwicklung« értékét elérhetik. Ezt a feladatot pedig az osztályharc hivatott elvégezni, mely a proletárforradalom által távolítja el a megváltozott Unterbaura nehezedő inadekvát Überbaut és nyit teret az adekvát felülépítmény kibontakozásának. A nevelésre vonatkozólag ugyanez érvényes. Az ipari kapitalizmus megteremtette a gyermek új társadalmi

¹⁵ Az univerzalista iskola ma is ezt hirdeti a rendiség gondolatával. Lásd Spann iratain kívül ez iskola rendszeres szociálpolitikai tanítását Heinrich Walter: Die soziale Frage. Jena, 1933, Fischer.

funkcióját azáltal, hogy azt a társadalmi termelés folyamatába beiktatta, ezzel lazonban meg is teremtette a nevelés új, magasabb fokának feltételeit. »So ist also die Entwicklung der neuen Erziehung unvertrenbar verbunden mit dem Prozess der Entwicklung der Grossindustrie und der auf ihr basierten Wissenschaft und gesellschaftlichen Lebensbedingungen. Sie kann sich erst voll entfalten, wenn die proletarische Revolution die Fesseln der kapitalistischen Eigentumsordnung gesprengt hat und das siegreiche Proletariat Arbeit und Eigentum der Menschheit auf neuer kommunistischer Basis organisiert«. ¹⁶ A nevelés kérdésében elfoglalt ez az álláspont tehát szigorú és konsekvens alkalmazása a társadalmi fejlődés tekintetében elfoglalt általános tanításnak.

Nevelésszociológiai tekintetben ez az álláspont a nevelésnek egyoldalú társadalmi determináltságát jelenti. A nevelés sorsa és funkciója a társadalomban a társadalomnak egész struktúrája által határozatik meg. A társadalmi fejlődés dialektikája csak annyit biztosít, hogy a következő fejlődési fok, az antitézis elemeit a tézis már kitermeli magából, megteremti azokat a mozzanatokot és lehetőségeket, melyeken a következő nevelési rendszer felépül, de ezek az elemek teljesen tehetetlenek, nem képesek a maguk erejénél fogva az őket kitermelő rend eresztékeit szétfeszíteni, hatásukat csak akkor képesek kifejteni, amikor eddigi környezetüktől megszabadítják őket. A kapitalizmus is megteremti a proletárnevelés feltételeit: a munka a gyáripari organizációját, a gyermek új szociális funkcióját, de a proletárnevelés mégsem képes megszületni, a környezet ellenséges erőinek ellenállása folytán, melyek éppenséggel visszájára fordítják e feltételek hatását.

¹⁶ Hoernle: i. m. 141.

A NEVELÉSSSEL SZEMBEN VALÓ PESSZIMIZMUS ÉS A TÁRSADALOMFEJLŐDÉSSSEL SZEMBEN VALÓ OPTIMIZMUS ELLENTMONDÁSA. A nevelés tehát teljesen *lehetetlen*, képtelen befolyást gyakorolni a társadalom alakulására, fejlődését is tehát ennél fogva csak a politikai forradalom biztosíthatja, mely megoldja bilincseit. Sajátos ellentmondás húzódik meg emögött a felfogás mögött. Hogyan (egyeztethető össze ez a radikális pesszimizmus a nevelés társadalomformáló erejével szemben azzal az optimizmussal, mely az ember alapvetően jó természetének és korlátlan javíthatóságának, fejlődésképeségének a kommunista ideológiára annyira jellemző szemléletében áll előttünk. Hogyan egyeztethető össze éppen azokkal a tényekkel, melyekre ez a pesszimizmus támaszkodik? Nem éppen a nevelés hatalmi primátusának az optimista nevelői tana következnie abból, hogy az ideológiai tényezők a legerősebb» de sokszor egyenesen egyetlennel állított mozgatóerőnek, a gazdaságtechnikai termelés munkáját és hatásait képesek nemcsak semlegesíteni, hanem egyenesen visszajára fordítani. Éppen a nevelés mindenhatóságát ismerjük el akkor, midőn megalapítjuk a marxizmus nevelési elméletével együtt, hogy a nevelés, mint az osztályharc eszköze a kapitalisták kezében, meg képes gátolni a fejlődés dinamikáját és olyan felülépítményt kényszeríteni az Unterbaura, mely annak nem felel meg, s a társadalomfejlődés kommunista törvényei szerint, «egyenesen el kellett volna tűnnie. A kommunista neveléselmélet maga sem veszi észre, hogy milyen furcsa ellentmondásba keveredett a nevelés társadalomalakító funkciójával szemben tanúsított radikális pesszimizmusával akkor, midőn pl. Hoerle hosszasan fejtegeti a kapitalista nevelői apparátus tevékenységét a proletár tömegeknek saját érdekük-

kel ellentétes értelemben való alakítása terén¹⁷ és az eredményekről kénytelen »elismerőleg« nyilatkozni olyannyira, hogy módszereit egyenesen mindenestül át akarja venni a maga céljainak szolgálatára.¹⁸ A tézis és antitézis küzdelme e szerint a beállítás szerint mindig apriori dől el a tézis javára, mert ezekkel a tényekkel azt ismerjük el, hogy a dialektikus fejlődés sémája éppen nem a társadalomgazdasági hatóerő mentén halad előre, hiszen az »eredmény«: az ideológia hatalmasabb, mint az »ok«. A nevelés társadalomalakító funkciójával szemben tanúsított ez a radikális pesszimizmus és a társadalomgazdaság technikai szervezetével szemben való fatalista optimizmus ennél fogva gyógyíthatatlan ellentétbe kerül, mert optimizmusa olyan tényezőhöz lúzi minden reményét, melynek magában való tehetetlenségét közvetetten elismerte másirányban való pesszimizmusával. A megoldást tehát ezek alapján tényleg nem lehet másképp elképzelni, mintegy részben a nevelésen kívüli, másrészt azonban a társadalomgazdasági fejlődésen is kívülvaló »deus ex machina« útján és ez a politikai forradalom. Ezzel pedig kisiklik a talaj a kommunista nevelői gondolkodás és a társadalomtudományi tanítás lába alól, mert céljaik megvalósulását olyan tényezővel hozzák döntő összefüggésbe, melynek egyszerűen nincs szüksége sem a proletariátus nevelésére, sem a társadalmi fejlődésre, hogy munkáját elvégezze és amely mindezek nélkül is ugyanezt az eredményt tudja biztosítani.¹⁹ A forradalomnak ezzel a funk-

¹⁷ Lásd művének III. fejezetét 77 és köv. lapokon.

¹⁸ Lásd a népiskola kommunista reformjáról i. m. 82. l. és az ifjúsági mozgalomról mondottakat i. m. 131. lap.

¹⁹ Erre a helyzetre nézve éppen a szovjet-orosz törekvések a legjellemzőbbek, melyeknek bevallott céljuk az, hogy a végbement forradalomhoz, utólag teremtsék meg an-

ciójával válik érthetővé az a szinte mágikus varázsa is, mely őt a kommunizmus politikai gondolkodásában jellemzi. Elveszti eszköz-értelmét, ennélfogva (eredendő érelékközömbösségét is és feltétlen pozitív értékke, szociológiai-kauzális értelemben pedig szükséges és elegendő feltételle önállósulva, a fejlődésnek más oldalról való dogmatikus állításával szemben a fejlődés dogmatikus tagadásává válik.

A nevelés társadalmi funkciójának kérdésében elfoglalt álláspontja tehát ugyanazokat ia belső ellentmondásokat tünteti fel, mint egész társadalomelméletében. Ezekben az ellentmondásokban jut kifejezésre a marxizmus társadalomelméleti módszertanának tarthatatlansága. A társadalom berendezkedésében kizárólag gazdasági, a szükségletkielégítés technikai és szervezeti állapotának egyoldalú függvényét látni olyan egyoldalúság, amely szükségképpen megbosszulja magát és ott is ellentmondásokra vezet, ahol a lénymagyarázat nem mutat fel *ilyen nyílt* szakadékokat, vagyis ahol »mindent« magyarázni képesnek látszik. Ezekben az esetekben csak arról van szó, hogy azokat az egyéb tényezőket, melyeket ez a szemlélet elvileg kikapcsol, gyakorlatilag könnyebb eliminálni. A társadalom az egymás feltételeit érintő összes emberi magatartások összessége, a magatartások feltételei pedig nem csupán »gazdaságiak«, vagyis a szükségletkielégítés mozzanatán orientáltak (Spann), hanem igen sokféleképpen mások is és a marxizmus elképzelése csak a társadalom fogalmának indokolatlan szűkítése, a gazdaság fogalmának pe-

»kauzális« előfeltételeit. V.o. Surányi-Unger Über das theoretische Grundproblem der sowjet-russischen Wirtschaftspolitik. Schmollers Jahrbuch LV. 1931. 77 és köv.; u. a. Weltwirtschaftspolitik im Entstehen Jena 1933. Fischer 22.1.

dig indokolatlan tágítása után állhatja meg a helyét.²⁰

VÁLTOZOTT-E A GYERMEK SZOCIÁLIS FUNKCIÓJA? De vegyük sorra a proletárnevelés kommunista megalapozásai tételeit. Jogosult-e ez az optimizmus a proletárértékek szempontjából, melyet a kommunista az ipari termelési renddel szemben táplál? Hoernle és a kommunista nevelői elmélet abból indul ki általában, hogy a kapitalizmus megteremtette a gyermek új társadalmi funkcióját, kiragadta a családból, beiktatta a nagyipari termelésbe, a társadalomnak gazdaságilag is aktív tagjává tette, bár egyelőre nem aktív termelővé, hanem kizsákmányolná. Ezzel pedig a gyermek társadalomlélektani helyzetet is radikálisan fogta fel. A felnőttek szemében a gyermek alárendelt és alacsonyabbrendű személyből egyenrangúvá lett, kinek ezzel párhuzamosan az öntudata és a »felnőttekkel« szemben való magatartása is megváltozott. Vagyis a gyermeket nemcsak objektíve, hanem szubjektíve is »egyenlősítette« a kommunista nevelő, köztük ilyképpen lényeges differenciát nem lát és ami van is, pusztán kvantitatív és nem minőségbeli. Ennek a konzekvenciáját kifejezetten le is vonja Hoernle, mikor azt mondja: »Die Kindererziehung unterscheidet in nichts Wesentlichen von der Erziehung erwachsener Massen.« Amit ezzel kapcsolatban ellenvethetünk, a következő: a gyermek új szociális funkciójának tana ellenkezik magukkal a kommunista tanításokkal. Ha emlékezetünkbe idézzük azokat a tanításokat, melyekben a kapitalista társadalomgazdasági rendnek a családi nevelésre gyakorolt hatásait bírálta, az ellentmondás nyilvánvalóvá leend. Szerinte az

²⁰ A marxista jogszociológiának területén v. o. Horváth Barna: Rechtssoziologie, Berlin, 1934. Verlag für Staatswissenschaften und Geschichte, 113. 1.

indusztriális kapitalizmus robbantotta szét a családi együttélésre, mint termelőközösségre alapított társadalmi termelést és ezzel tette lehetetlenné nevelő hatását a családi életnek is. A gyermek, aki eddig a családi eleien belül vett részt a termelésben, ezentúl a házon kívül válik a társadalmi termelőfolyamat cselekvő részesévé, beiktatódott a nagyüzem munkaszemélyzetébe. Azonban »so furchtbar und icckelhaft nun die Auflösung des alten Familienwesens innerhalb des kapitalistischen Systems erselieint, so schafft nicht destoweniger die Grossindustrie mit der entscheidenden Rolle, diese den Weibern, jungen Personen und Kindern beiderlei Geschlechts in gesellschaftlich organisierten Produktionsprozessen jenseits der Sphäre des Hauswesens zuweist, die neue ökonomische Grundlage für eine höhere Form der Familie« (Marx). A kapitalizmus tehát éppen abban volna bűnös, amiben a proletárnevelés feltételeit teremtette meg.

Az ellenlét itt mindaddig orvosolhatatlan, amíg a gyermek új szociális funkciója mellett kitartunk. A gyermek szociális Funkciója nem változott. Eddig is részt vett a maga módján a termelésben és most is részt vesz. Ami változott, az pusztán a termelés formája, vagyis technikája és szervezete. A társadalmi termelés szervezeti alapja az indusztriális kapitalizmust megelőzően a családi együttélés volt, ma pedig a nagyüzemi apparátuson alapszik. A gyermek részt vett a termelésben akkor is, midőn az a családi élet keretén belül folyt le, társadalmi funkciója szempontjából tehát az ipari forradalom semmiféle változást nem hozott. Ezzel pedig elesett az a következmény, hogy a gyermek és felnőttek között lévő viszony is megváltozott volna radikálisan, elesett legalább is ennek kauzális *szükségszerűsége*, ami viszont a kérdés fordulópontja, mert éppen a megváltozás *szükségszerűsége* akarja a kommunista nevelélmélet alapí-

tani a proletárnevelés általa megfogalmazott elveit, legelsősorban azt a követelményt, hogy a proletárgyermek nevelésének a proletariátus küzdelmében kiélt lefolynia, a gyermek aktiv és egyenrangú részvételével.

A GYERMEKEK ÉS FELNÖTTEK KÖZÖTTI VISZONY MEGVÁLTOZÁSÁNAK TERMÉSZETE. Kétségtelen, hogy a gyermekek és felnöttek viszonya bizonyos változásokon esett át. Ennek a történeti ténynek a konstatálásában is azonban igen körültekintően kell bánnunk, ha nem akarunk követelményeket tényekkel azonosítani. A felnöttek attitűdje a gyermekkel szemben kétségtelenül más ma, vagy jobban mondva most van átalakulóban. Az is kétségtelen, hogy ezt az attitűdváltozást számos más ok mellett a gyermeknek a *nagyüzemi* termelésbe való bekapcsolódása váltotta ki (az ipari forradalom gyermekmunka viszonyai, »Cry of Children«). A kommunista nevelélmélet állításának sorsát azonban nem az dönti el, hogy a felnöttek magatartása a gyermekkel szemben *megváltozóit*, vagyis a változásnak pusztá ténye. Igazságára nézve az a sorsdöntő, milyen *értelmű* ez a változás. A változás értelme pedig nem kedvez a kommunista tétel igazságának, mert abból a változásból, hogy a gyermeknek a nagyipari termelésben való részvétele áltánossá vált, nem a gyermek és a felnőtt legyenrangútságának gondolata fakadt, amit Hoernle szükségyszerűnek tart a nagyüzemi termelésnek imputált társadalomlélektani hatások alapján, hanem a gyermeknek a telivér liberalizmus gyáripari berendezkedései és profitmohíjsága által okozott szociális nyomorán való enyhítés szociálpolitikai és kezdetben (a XIX. sz. elején Angliában) túlnyomólag filantrópikus színezetű követelménye. Ez a követelmény azonban a pedagógikus alaphelyzetet: a kifejlett nevelő és a fejlődésében lévő gyermek

szembenállását miben sem változtatta meg, sőt azt most már olyan területre is kiterjesztette, ahol az eddig ismeretlen volt. Csak legújabban a lélektudományi kutatás (Bühler, Stern, Piaget stb.), kezdi a gyermek »egyenrangúságát« hangoztatni, azt is azonban olyan értelemben, hogy a *kvalitatív* különbséget hangoztatja gyermek és felnőtt között és ezzel együtt *összemérhetetlenségüket*. Ez is tehát csak kritikai oldalán jut közel a kommunista nevelői gondolkodásnak most bírált részéhez azáltal, hogy a régi nevelési és lélektudományi elméletet bírálja a gyermek és felnőtt között fennálló kvantitatív különbség merev tanításai miatt, melyen a pedagógia régibb módszerei alapszanak. Pozitív oldalon azonban ezek az eredmények a kommunista teória egyenlősítő, A felnőtt és gyermek között lényeges pedagógiai relevanciával járó különbségeket tagadó tanításának merev tagadásához vezetnek, mert a kommunista pedagógus nemcsak tagadja a kvantitatív különbségeket, hanem konklúzióiban hallgatólagosan a kvalitatív azonosságot is állítja.

Mindezzel azonban nem akarunk gyermek- és fejlődéslélektani részletkérdések tárgyalásába bocsátkozni. Bennünket ismét csak a kommunista nevelői gondolkodás logikája és módszere érdekel. Ebből a szempontból pedig az a rövid utalás, amit az imént tettünk, elegendő annak kimutatására, hogy a társadalmi termelés nagyüzemi szervezetű formája, az industrializmus, nem változtatott lényegesen a gyermek szociális funkcióján, tehát a proletárnevelés szociológiai megalapozása tekintében kiindulópontul nem szolgálhat. De ha tévetagadva meg is változtatta volna a gyermek szociális funkcióját, semmiesetre sem változtatott azon az alapvető pszichikus beállítottságon, mely a kifejlett felnőtt és a fejlődése folyamatában lévő, de mindenesetre nem kifejlett, mert éppen ezért gyer-

mek között fennáll és képezi nevelésének nem csupán kauzális forrását, hanem értelmét is. Hogy a kommunista nevelő-gondolkozásnak igaza legyen ebben az egyenlősítő álláspontjában, ahhoz azt a megelőző tételt kellene igazolnia, hogy a gyermek és felnőtt között lévő különbséget maradéktalanul fel lehet oldani a kettejük közt fennálló, gazdasági önállóság tekintetében való különbségre, a »kéneseő« és »eltartott« gazdaságstatisztikai különbségében, a betöltött évek számszerű különbségének pusztá tényén kívül. Hogy ez olyan állítás volna, melyet maga a kommunista nevelési elmélet tstem merne megkockáztatni, az evidens, e nélkül azonban másik állítása is alaptalan, mert logikai alapja ez utóbbi; az utóbbi tagadása az előbbi állítása mellett tudományosan kiegyenlíthetetlen el-
lentmondásra vezet.

Mit lehet tehát a kommunista nevelő elméletéből igaznak elfogadni? Tisztán csak annyit, — mert ez felel meg a történelmi tényeknek is, — hogy az indusztrializmus nem teremtette meg a gyermek új szociális funkcióját, hanem megteremtette igenis a *gyermek szociális kérdései*, mint ahogy egyáltalán megteremtette a szociális kérdést általában.²¹ A szociálpolitikai gondoskodás érdeklődésében fontos szerephez juttatta a gyermeket és azáltal, hogy az érdeklődés homlokterébe állította a gyermek szociális nyomorának speciális jóléti-politikai kérdését, új problémákat nyitott meg a nevelési gondolkodás számára is, de maga ez még nem elégséges elméleti bázis a nevelésfogalomnak új koncepciójához, a szociálpolitik ú tapasztalat és gondoskodási gyakorlat a nevelőnek csak praktikus, didaktikus tanúságokkal szolgálhat, alapvető

²¹ V.o. Mae Gleary. The early history of the infant welfare movement. London 1933. Lewis, Hauner Karl: Zur pädagogischen Theorie und Praxis der öffentlichen und privaten Erziehungsfürsorgie. München 1930. Huber.

beállítottságán mit sem változtat, csupán eszközein finomíthat.

Ez pedig lényegesen kevesebb annál, amit a kommunista neveléstudomány az industrializmusról, mint a proletárnevelés szociológiai és pszichológiai szükséges és elegendő feltételétől vár, mert akárhogyan is tágítjuk a nevelés fogalmát, a *differentia Specifica* minimumán túl nem engedhetünk azoknak a fogalmi jegyeknek a megválasztásában, melyek a nevelést elválasztják a hatás és emberalakítás más formáitól. Ez a minimum pedig az, hogy a nevelés tudatos és tervszerű alakítás.²²

Ha tovább nem is megyünk, vagyis a nevelésfogalomnak a gyermeknevelésre való szorítását el is engedjük és elismerünk egy »felnőttnevelést« is, akkor is e két »nevelésnek« a terminológiai azonosságon és az emberalakítás egyéb formáitól való közös különbözőségén túlmenő *tartalmi* azonosítása, súlyos zavarokra vezetne, melyek közül éppen egyik legpregnansabb illoclnének azon konklúziója, hogy a »gyermeknevelés« lényegében nem különbözik a »felnőttnevelés«-től. A gyermeknevelés legkülönböztetőbb funkcióját: a fejlettségi nívókülönbségek nivellálásának a munkáját mosnók el vele és tennők a nevelést azonossá minden olyan irányítással, mely bizonyos meghatározott cél irányában tervszerűen és tudatosan alakít embereket vagy csoportokat. A kommunista nevelői gondolkodásnak alapvető vonása tűnik ki a nevelésfogalomnak ebben a meg nem engedhető tágításában: az *apedagogikws* magatartás, a *nevelés önrnegsemtnisíése*. Ez a nevelőietlen nevelői gondolkodás pedig lényegesen különbözik attól a felfogástól, mely

²² A nevelésfogalom és a nevelésnek az emberalakítás egyéb tevékenységeitől való elválasztására lásd: Imre Sándor: Neveléstan. Bevezetés az iskolai nevelés munkájába. Első rész: A nevelés és neveléstudomány. (Budapest 1928. Studium.)

azt hangoztatja, és kétségtelen igazsággal, hogy a nevelés célja: önmagát feleslegessé tenni. T. i. akár igaz ez az állítás, akár nem, nem tagadja a nevelést, mint szükségszerűséget és feladatot, hanem azt egyenesen posztulálja. A kommunista nevelő gondolkodásából pedig nem az következik, midőn a gyermek és felnőtt kvalitatív és kvantitatív egyenlőségét állítja, hanem az, hogy egyszerűen nincs kit nevelni, mert a fejlettségi különbségeket a gyermek és felnőtt között minden nevelést megelőzően a nevelés szociológiai feltétele oldja fel s így a nevelés egyszerűen már tárgytalanná válik abban a pillanatban, midőn feltételei készen állanak.

AZ INDUSZTRIALIZMUS EGYENLŐSÍTŐ HATÁSÁRÓL SZÓLÓ TANÍTÁS SZÜKSÉGSÉGE. De a nagyüzemi termelési forma automatikusan nivelláló hatásáról szóló tanításra nem is azért van szüksége a kommunista nevelés-teoretikusnak, hogy arra építse a proletárnevelés princípiumait. Az egész elméletnek az a szerepe, hogy belőle lehessen levezetni azt a követelményt: a proletárnevelés nem más, mint kollektív munka plusz proletármozgalom. De erre is nyugodtan kérdezhetjük ennek a követelménynek a felállításához van-e szükség a nevelés szociológiai hatásáról és pszichológiai hatásáról szóló tanításra? Miért kell a gyermek és a felnőtt közti fejlettséget elmosni ahhoz, hogy a gyermeket egyrészt a termelő munka, másrészt politikai akciók részesévé tegyük. A nevelés folyamatát enélkül is nyugodtan megtölthetjük politikai tartalommal, ha azt valamely érték vagy szükségszerűség (pl. az osztályharc hatásosága vagy teljessége) megköveteli. A kommunista nevelői gondolkodásnak egyik tipikus hibájával találkozunk ebben az eljárásban, mely abban áll, hogy valamely követelményt mindenáron kauzálisan szükségszerű *követhetnénynek* tüntessünk fel.

Bizonyos praktikus követelményt, mely lehet taktikai vagy egyéb értékszempontokból kifogástalan, mindenáron kauzálisán is »megalapozni« ott is, ahol az reménytelen és szükségtelen. A család likvidálásának követelményénél már találkoztunk ezzel a hibával. A teoretikus eredmény itt is ugyanaz: 1. a nevelés politikai tartalommal való megteleítésének követelményéhez nincs szükség az indusztrializmusnak, mint szociológiai előfeltételnek tanára; 2. egyenesen félrevezető ez a megalapozás, mert az indusztriális termelési szervezet nem garantálja azokat a hatásokat, amelyekre fölöslegesen akarjuk alapítani a konklúzióknak az igazságát; 3. ha pedig tudja biztosítani ezeket a hatásokat, túllőne vele a célon. Mert a gyermek és a felnőtt között felvett kvalitatív és kvantitatív egyenlőségből az következne, hogy a gyermeknek az osztályharcban és a proletárküzdelem politikai folyamatában is egyenlő funkciója kell legyen a felnőttekkel, ha tényleg nem akarjuk »elnyomni«. Már pedig a kommunista nevelő mind az előbbire, mind pedig az utóbbira aligha gondol, hiszen éppen egyenlősítés! buzgalmában akarja a természetből fogva egyenlőtlent társadalmilag egyenlősíteni.

AZ OROSZ ISKOLAÜGYI GYAKORLAT TANULSÁGA. Szándékosan vittük ad abszurdum azt a gondolatmenetet, mely a kommunista neveléselmélet alaptételéből logikai szigorúsággal következik, kénytelenek voltunk vele azonban, mert minden tudományos állítás igazságának próbakövet jelentik azok a következmények, amelyek belőle tovább gondolhatók. A kommunista pedagógia pedig nem gondolta végig saját alaptételeit, amiből bajok is származtak. A szovjetunió iskolatörténetének tényei példázzák ezeket a bajokat. Az »organisierte Initiative der Kindermassen«, melyet a kommunista elmélet a gyermeknek a felnőttel való

egyenlőségéből kiindulva akar a tekintélyi vezetés helyébe állítani, kiválóan funkcionált mindaddig, amíg a nevelők a régi rezsim embereiből kerültek ki és amíg a szovjet nevelő apparátusa kénytelen volt a régi erővel dolgozni. Mihelyt azonban ez az állapot megszűnt, és a nevelő maga is proletár volt már, sőt a kommunista párt tagja és így a proletár világszervezet áUamhatalmilag fémjelzett képviselője, a gyermektömegek organizált iniciatívája kezdett tarthatatlanná lenni. A »Führen oder Wachsenlassen« problémája a konfliktusok során kezdett nagyon is égető kérdéssé válni és egyre jobban bebizonyosodott, hogy a nevelő részéről tanúsított »autoritätsfreie Haltung« egyet jelent praktikusán a nevelés megsemmisülésével. A szovjetiskola meg is oldotta ezt a kérdést, de épp olyan módon, mint ahogy ezt a jó és modern polgári iskolaügy tette, ahol az idomítás feladásával szintén helyet adtak bizonyos mértékben a gyermekek iniciatívájának anélkül, hogy a nevelői tekintélyt, mint a gyermekek organizált iniciatíváját indító vagy szabályozó, azt a tudatos és tervszerű alakítás érdekével egyensúlyban tartó nevelő tényezőt feladta volna. A különbség tehát *ebből a szempontból* a jó »polgári« és jó proletár iskolák, valamint a rossz »polgári« és rossz proletár iskolák között meglehetősen elmosódott. Ha pedig a kommunista »evelőelmélet mégsem így hasonlít össze, annak az az értékelési hiba az oka, hogy a polgári nevelés *tényeit* a kommunista nevelés *követelményeivel* hasonlítja össze és nem a polgári neveléstudomány követelményeivel.

AZ INDUSZTRIALIZMUS CSAK A NEVELÉSI KÖRNYEZET TÉNYEIT, DE NEM A NEVELÉS KÖVETELMÉNYEIT VÁLTOZTATTA MEG. Mi marad meg tehát az indusztrializmus »forradalmi« jelentőségéből? (Die Grossindustrie

als Basis für die Revolution der Erziehung — írja Hearnle.) Semmi más, mint az a gondolat, amely a szociálpedagógia gondolköréből származik, hogy t. i. a nevelésnek *eszköze*. abból a társadalmi milióból kell merítenie, melyben a növendék él s amely környezetbe való harmónikus beiktatása növendéknek képezi a nevelés feladatát. Ebből a szempontból tökéletesen igaza van Hoernlenek akkor, midőn azt írja: »Das Proletariat hat keine anderen Erziehungsmittel, als jene, die ihm durch seine ökonomische Lage und seine Klassenorganisationen gegeben sind«. Mindebből azonban csak negatív értelemben következik tételeinek igazsága: az t. i., hogy a polgári nevelés, mely a proletárt nem a saját életéből merített eszközökkel neveli, a proletárértelmű nevelés szempontjából elhibázott és ártalmas. A proletárnevelés eszközeinek ez a helyes megjelölése azonban elméletileg nem új a neveléstudomány számára, hiszen az egész u. n. »pädagogische Milieukunde« ebben a gondolatban kulminál. Annak oka pedig, hogy a polgári nevelés *gyahor-iala* nem valósítja meg ezt a követelményt az, hogy a nevelésből is az osztályharc eszköze lett a polgári nevelői apparátus kezében, ennek az érdekei pedig kizárják az elméletben régen felismert igazságok gyakorlati megvalósítását. Kérdéses azonban az, hogy meddig? Mert harci követelmények sohasem feltétlenek, és kizárólag a küzdelmi szituációk külső, egyéb tényezőktől függő alakulásán fordul meg az, hogy a neveléssel szemben fennálló ez a teoretikus kifogástalan követelmény egyszer csak gyakorlatilag is üdvös szükségszerűséggé válik. A polgári nevelés tényeiben ma még elszórtan, de határozottan mutatkozó jelenségek (v. o. a polgári érdekeken orientált fasisztikus politikai mozgalmak szimpátiáját a pedagógiai reformizmus módszereivel) alapos okot adnak annak a feltevésére, hogy a polgári osztályharc taktikája előbb-utóbb

rá fog térni ezeknek a követelményeknek gyakorlati megvalósítására.

Mindebből azonban plasztikusan derül ki az, hogy a nevelési milió *ténye* mennyire nem meghatározó a nevelés értelmére vonatkozólag, mennyire eszköze maga is a nevelés attitűdjének és hogy a proletárnevelés értékeinek aggálytalan megvalósulása is mennyire normatív megfontolásokon és etikai világgépen fordul meg. Hogy pedig ezt a tanulságot nevelésszociológiai fogalmazásban is magunk elé állítsuk: a nevelést nem kizárólag a termelés gazdasági technikai szervezete határozza meg, hanem elsősorban a nevelői értékvilág, amely a társadalomgazdasági feltételeket egyenesen »természetükkel« ellentétes irányba is fordíthatja.

A PROLETÁR MŰVELTSÉGIDEÁL

A PROLETÁR MŰVELTSÉGIDEÁL: A POLITECHNIKUS (MINDENOLDALÚ) MUNKANEVELÉS. Ugyanígy állunk a kommunista nevelői gondolkodás egy másik kedvelt illúziójával is. Mert az industrializmus tói a kommunista nevelélmélet nemcsak a gyermek szociális funkcióinak megváltozását várja automatikus bizonyossággal, hanem annak a proletár műveltségideálnak a megvalósulását is, amely szerinte a proletariátus társadalomgazdasági szerepének felel meg. Arra a kérdésre: mi a kommunista nevelői gondolkodás előtt lebegő proletár műveltségideál, és — ami ezzel a nevelői gondolkodásban szorosan összefügg, — milyennek kell lennie annak a nevelésnek, mely ehhez az ideálhoz vezet: egyöntetűen azt a választ kapjuk: »Die kommunistische Erziehung muss eine polytechnische Arbeitserziehung sein.« A kifejezés magától Marxtól származik, de csak maga a kifejezés. Mert alább érinteni fogjuk, hogy Marx a politechnikus munkanevelés gondolatán mást értett. A Marx-tanítványoknál ebből a fogalomból a proletariátus műveltségideálja lett és hivatalosan is átment a kommunista párt és Szovjetország nevelési programjába. Az Oroszországi Kommunista Párt 1919. márciusában tartott VIII. kongresszusa Lenin személyes vezetése mellett kidolgozta a kommunista nevelés elveit és mindjárt az első pontban ezt hangoztatja: »Durchführung der ... polytechnischen (in der Theorie und Praxis mit allen

Hauptzweigen der Industrie vertraut machenden) Bildung... « Mire alapítja a kommunista teória ezt a műveltségideált? »Woher nimmt Marx (!) die *Gewissheit*, dass die ökonomische Entwicklung in Vierbindung mit dem siegreichen Klassenkampf des Proletariats zu dieser erzieherischen Produktion allseitig entwickelter Individuen führen wird?«²² »Erfindet das bestimmende Moment in der revolutionären technischen Basis der modernen Industrie«, írja Hoernle. Tehát az industrializmus, amely a tradicionális — empirikus technika helyébe a tudományos — forradalmi technikát emeli trónra, amely »die vorhandene Form eine Produktionsprozesses nie als endgültig betrachtet« (Marx) és amelyben »Die Regel der häufige Wandel der Verfahrensweise auch und gerade in grundsätzlicher Hinsicht ist« (Sombart²¹). Az ipari lizmusnak ez a radikálisan változó természete teszi nemcsak szükségessé, hanem egyenesen lehetővé és célszerűvé olyan emberek produkálásai, akik nem a gép rabszolgái többé, azáltal, hogy a végtelenül bonyolult technikai összefüggésnek csak egyetlen funkciójában specialisták, hanem a specializálás túlhaladása (Überwindung des Spezialistentums) által minden irányban alkalmazhatóvá válván, uralkodni fognak a technikán.

Marx »allseitig entwickeltes Individuum«-ot említ és lehetetlen félreismerni, hogy ebben a műveltségideálban a Pestalozzi-főle »harmonische Entwicklung der menschlichen Anlagen« rejtezik. De Marx tételét és a gondolatmenetében elfoglalt helyét megvizsgálva az is kétségtelen, hogy a politikus munkanevelést ő az ipari *szakoktatás* reformjának szánta, szemben azzal a napjainkban

²³ I. m. 158. 1.

²¹ Lásd: Sombart: Ordnung des Wirtschaftslebens, Berlin, 1925. Springer, 19. és köv, 1.

végletekig kiéleződő (gyári iskolák!) és korábban már kezdődő rendszerrel, mely a munkák szakoktatását kizárólag arra a funkcióra szorította, melyben a munkás az adott üzem keretén belül és a szakmájában specialista volt, tehát a szakoktatásnak az ellen a rendszere ellen, melyben az oktatás tárgyi terjedelmét és tartalmát a vállalkozónak ia proletár munkájához fűződő profitérdeke szabta meg. Ezzel szemben akarja Marx a politechnikus szakoktatással elérni azt, hogy a munkás a technikában való általános és az elméletre is kiterjedő járatossága útján ne legyen nemcsak egy szakfunkcióhoz, hanem egyenesen egy vállalkozó konkrét üzeméhez kötve.

De ez a vita messze vezetne és csupán »exegeiikus« jelentősége van. Bennünket e helyen más nem érdekelhet, mint az a tény, hogy a kommunista nevelői gondolkodás számára a politechnikus munkanevelésből általános műveltségidcál lett, hogy milyen tantörténeti úton, az más kérdés. A mi kérdésünk tehát az: megállhat-e a kommunista nevelésnek ez a műveltségidálja a proletariátusra is érvényes a kultúrértékek érdekei szempontjából.

A POLITECHNIKUS MŰVELTSÉG ÉS A PROLETÁR »SZABADSÁGA«. Kétségtelen, hogy a proletár tényleg rabja a termelésnek és nem gazdája nemcsak gazdaság-jogi tekintetben, hanem technikai tekintetben is. Az is vitathatatlan, hogy ezáltal képtelenné válik a kultúra értékeinek hordozására és az is eléggé ismeretes, hogy ez a rabszolgasága milyen hatással van a munkában lelt

²⁵ A kultúra értékét a proletár-nevelő sem tagadja, amint azt »az európai kultúra védelmében« vitézkedő kritikusok szeretik hangoztatni, hanem csak a polgári kultúráét, azzal a megokolással, hogy az éppen a kultúrából zárja ki a proletárt.

öröme, mennyire kiszikkad életéből minden életérték és mennyire maga is mintegy gépalkatrésszé alakul²⁶ A tények konstatálása tekintetében egyet érthetünk a marxizmus uralkodó elméletével, hiszen Marxnak éppen az a hervadhatatlan érdeme, hogy korának tezeket a fájdalmas és izgató jelenségeit olyan zseniális szemmel tudta interpretálni. Mivel akarja azonban ezt az állapotot megszüntetni a kommunista nevelő, mi által akarja »műveltté« tenni a proletárt? Azzal, hogy megszünteti a specialistává fejlődést, még pedig úgy, hogy *egy* funkció specialistájából *több* funkció specialistájává neveli. Mert valahányszor az embernek a technika rabságából való felszabadításáról beszél, mindig azt hangoztatja, hogy a proletár akkor fog felszabadulni a technika bilincseiből, ha mindenféle ágában a társadalmi termelés folyamatának egyformán alkalmazhatóvá tesszük, ha a társadalmi termelés gépi apparátusának összes funkciójához éppúgy ért, mint a szellemi, szervezeti apparátus bármely részletéhez. Az ember nem lesz egész életére egy fogantyúhoz, vagy egy íróasztalhoz láncolva, hanem a felszabadultság könnyebbségével változtatja egyik funkcióját a termelésben a másikkai.

Az industrializmus technikája tényleg »forradalmi«, radikális módon változó. De a kommunista műveltségideál kérdése kauzális szempontból nem a forradalmi tempójú és terjedelmű változás *tényén*, hanem e változás *irányán* fordul meg. A változás iránya pedig a folytonos további funkció-differenciálódás irányába mutat, ami a specialista-ság folytonos erősödésének és a specializált funk-

²⁶ A kérdésnek Marx óta tengerré dagadt irodalmából legújabb és kiváló monográfiát említjük meg: Henri de Man: La joie au travail. Enquête basée sur des témoignages d'ouvriers et d'employers. Paris, 1930. Alcan, különösen 187 és köv. 1.

ciók további terjedelmi szűkülésének irányát jelenti. A kommunista műveltségideái kauzális megalapozása tehát utópián alapvszik. De tegyük fel azt, ami ténykérdés ugyan, hogy a folytonos differenciálódás folytán a részletfunkciók olyannyira leegyszerűsödnek, hogy a specialistaság tartalmilag kevés, egészen elemi ismeretet fog feltételezni, ezáltal pedig lehetővé fog válni a funkciók cseréje és változatossága, ami a munkában talált örömnél is elemi feltétele. Mondjuk tehát, ha ezt fel is tesszük, — bár empirikus alapon nem engedhetjük meg — felszabadítja-e az embert a funkcióváltozatosság a technika rabságából, szabad lesz-e a »vielseitig verwendbarer Mensch«?

Mi teszi az embert a technika rabjává? Az, hogy a termelésben az emberi egyéniségnek csak »instrumentális« elemi jutnak szóhoz, a teljesítmény egyre jobban csak az emberi egyéniség komplex teljességének mechanikus-instrumentális funkcióit veszi igénybe. A felszabadítás tehát abban állna, ha az emberi munkában szóhoz jutnának nemcsak ezek az instrumentális-mechanikus egyéniségeknek, hanem az egyéniség a maga teljességében. Ebből a szempontból azonban a politechnikus műveltségideál épp olyan gyógyíthatatlan hibában szenved, mint a kapitalista termelésben résztvevő »monotechnikus« proletár. A politechnikus képzés egyszerűen csak mennyiségileg növeli a specialista készségek számát, az ember instrumentális-technikai készségét esetleg végletekig finomítja, de a totális ember éppúgy kimarad a munkából, mint eddig. Nem is szólva most arról, hogy a politechnikus műveltségnek ez az elmélete hogyan egyeztethető össze a termelői apparátus nyugodt és háborítatlan folytonosságának gyakorlati szükségleteivel, másrészt a didaktikai gyakorlat szempontjából keresztülvihető-e, tisztán a műveltségideál szempontjából tekintve a kérdést, azt mondhatjuk: a

politechnikus műveltség nemhogy felszabadítaná az embert, hanem azt éppúgy leigázza, mert egy funkció szolgájából csak több funkció rabjává tenné, az irracionális-komplex személyiségből méginkább az instrumentális elemeket engedné csak szóhoz jutni. Bármilyen üdvös volna az *ipari szakoktatás* szempontjából, műveltségideálnak csak tetézné a proletár technikai egyoldalúságát és ezzel »műveletlenségét«.

A kultúrember szabadságát az adja meg, hogy élményszerűen ismeri azt az objektív szellemet, melynek részese, ismeri azokat a tényezőket, és ezek együttműködését, melynek eredője a kultúra, ismeri benne a maga helyéi, korlátait s egyúttal azokat a lehetőségeket is, melyek alkotó tevékenysége számára adottak. A proletárember belső felszabadulását a gazdasági kizsákmányoláson túl is az fogja megadni, ha a civilizáció és a kultúra céljainak tehetetlen és vak eszközéből annak a közösségnek, melyet minden kultúra jelent, tudatosan és szabadon beilleszkedő, a maga egyéni korlátait felismerő, de funkciójának feladatait egyúttal az egész közösséggel szemben kötelezettségének érző tagjává válik. A proletárnevelésnek tehát elsődleges feladata az, hogy ezt a bekapcsolódást lehetővé tegye a proletár számára, hogy a kultúra vak eszközéből a kultúra legyüttalakító és együttélő tagjává nevelje. De ez az egyetlen útja annak is, hogy a proletár előbb-utóbb a maga képére alakítsa a kultúrát, hogy kifejezésre juttassa benne azt az életérzést és azokat az értékeszméket, melyek a proletár életformával jelentek meg a szellem életének történetében.

A kommunista nevelői gondolkozás reformkövetelményei, melyeket neveléspolitikai téren a polgári osztályharcot szolgáló polgári neveléssel szemben támaszt, öntudatlanul is ennek a követelménynek a jegyében állanak. Ha azt a programot te-

kintjük, melyet a kommunista párt főntemlített VIII. kongresszusa kidolgozott, iazonnal világossá válik, hogy a kommunizmus nevelői programja elméleti megalapozásaitól függetlenül, sőt azok ellenére is felismerte az adott történeti helyzetben való helyes követelményeket. Az is kitűnik azonban, hogy a követelmények felállítására, amelyeket itt találunk (pl. a nevelés és iskoláztatás általánossá és ingyenessé tétele, a nevelő intézmények számára az icddig figyelembe nem vett proletárszükségletekhez igazított szaporítása, a munkásság és a proletariátus egyéb tömegei számára a képzés összes fokainak lehetőségét biztosítani, a szakoktatás általánossá tétele stb.), semmi szükség sincsen azokra a nevelésszociológiai és értékmegfontolásokra, melyekre a kommunista nevelői gondolkozás azokat alapítja s amelyeket eddigiekben volt alkalmunk bírálat tárgyává tenni; ezek a követelmények éppolyan követelő erővel folynak a nagy »polgári« nevelő gondolkozó tanításaiból, melyeket a polgári társadalom az osztályharc érdekében vagy félremagyarázott, vagy egyszerűen negligált. Az ellenük folytatott küzdelemhez nincs szükség a nevelés alapelveinek újra megfogalmazásához, hanem egyszerűen csak azoknak az értékeknek gyakorlati érvényesítésérc, melyeket az eddigi polgári nevelés gyakorlata homályosított és süllyesztett el. Ha pedig a proletárnevelés gondolatán nemcsak azt értjük, hogy minden proletárt is nevelésben kell részesíteni, tehát nemcsak a nevelés aktuális terjedelmének bővítését, hanem egyúttal egy új nevelői értékideológiát is, amit evidensen a kommunista nevelői gondolkozás is ért a proletárnevelés gondolatán: akkor a poritechnikus műveltségideál hasznavehetetlen.

A KOMMUNIZMUS NEVELÉSI PROGRAMM-
JÁNAK TÖRTÉNETIETLENSÉGE. De éppen ez a

tény világít rá, hogy a kommunizmus nevelői elmélete és neveléspolitikai gyakorlata mennyire laza összefüggésben állnak egymással, logikai tekintetben. Az összefüggést ennél fogva mesterségesen kell megteremteni, ami a kapcsolat látszatánál többet nyújtani nem képes. Ezzel azonban kénytelen a kommunista nevelő, erre kötelezik a saját hagyományai is. A marxizmus megszületésekor azzal büszkélkedhetett, hogy a kapitalizmus társadalmi életével nemcsak harcosan állt szemben, hanem egyúttal annak a kor legmagasabb níveljén álló tudományos magyarázatát, sőt sok tekintetben felfedezését is tudta nyújtani. Az »Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft« akkor valóságot jelentő szava volt a marxizmusnak s nemcsak a proletariátus szemében a reménységek biztos záloga, hanem a tudományos világ felé is mágiikus erejének forrása. A marxizmus azóta is ragaszkodik iehhez a hagyományhoz, nem hitnek, mozgalomnak, ideológiának, hanem tudománynak tartja magát. A tényiek azonban változtak, a tudomány is — nem utolsó sorban éppen a marxizmus hatása alatt — fejlődött és egy sereg új tényt és a belőlük fakadó praktikus követelményt kellett a változatlannak maradt marxizmussal »igazolni«. De mint minden ilyen »igazoló«, »megalapozni« igyekvő elmélet már ebben az attitűdjében viseli születési hibáit is. A kommunista nevelői elmélet számára az eredendő hibák még nagyobb számban adtak. Mert neki nemcsak az elsősorban mégis csak orosz történeti és szociális tényeken orientálódott, az aktuális orosz szükségletekre szabott neveléspolitikai gyakorlatot kell szem előtt tartania és regresszív módon ennek elméleti alapjait feltárni, hanem abban van számára a nagyobb és — eddigi fejtegetéseinkből is elég plasztikusan kitetsző — veszedelem, hogy egy ilyen regresszió során egy eleve meg-szabott, készen lévő társadalomtudományi rendszer-

hez kell jutnia, amelyből nemcsak eredeztetnie kell tételeit, hanem kölcsönösen azt egyúttal igazolni is. Ez a társadalomelmélet, a »marxizmus-leninizmus« pedig módszertanilag elavult, mert a társadalomtudományi naturalizmus múlt századi nekvizitumaihoz görcsösen és dogmatikus merevséggel ragaszkodik. E között a két pad között nehéz a kommunista elméletnek a földre nem esni és ezt a nehézséget vajmi ritkán sikerül neki áthidalni. A politikus műveltségideál példája mutatja ezt legpnegnásabban. A különböző termelési eljárásokban és az adminisztratív funkciókban egyaránt járatos ember követelménye félreismerhetetlenül a forradalom után újjáépülő Oroszország speciális szükséglete, az iparizálás mesterséges keresztülvitele és forszírozása folytán és annak elérése végett, hogy a felépítés munkájában minél kisebb körre szorítsák a külföldi specialisták igénybevételének szükségét. Oroszországnak iez a speciális helyzetéből fakadó szükséglete a mai tempójú iparosítás mellett háttérbe szorítja egyenlőre azl az előnyt is, amit a termelés technikai szolidsága számára a specialista munkaerők gyakorlata és tapasztalata jelent és amelyet az iparizálás termelés éppen úgy nem nélkülözhet, mini a konzervatív, inkább az alkotókészség személyi momentumaira épülő kézműipari termelés.

A kommunista nevelői gondolkozás legalapvetőbb hibáinak egyike éppen ez az eljárás, mellyel a kommunizmus államhatalmi (exponensének, a szovjetnek gyakorlati és speciális szükségleteit általános érvényűvé hiposztazálja. Ez a vonás mutatja a kommunizmus sajátos természettudományos-mechanikus történet szemléletének egy másik vonását, azt az ahistorizmust, mely egy meghatározott történeti-szociális helyzet átmeneti igényeit és követelményeit aggodalom nélkül formulázza olyan történeti képletekkel szemben is posztulátumnak, me-

lyek a tényösszefüggések (genetikusan és funkcionálisan) egészen más képét mutatják.

NEVELÉSI PROGRAMM VAGY JELSZAVAK? Mi marad tehát meg a kommunista nevelésielmélet alapvető tételeiből egy ilyen módszertani analízis után? Az industrializmus technikai szervezetről kimutattuk, hogy az maga nem képes garantálni a proletariátus értékeinek a nevelésben való megvalósulását, mert a belőle vont következtetések a gyermek szociális funkciójának megváltozása és a társadalmi nevelés szociálpszichológiai előfeltételeinek megváltozása tekintetében nem ezükseszerűen következnek belőle. Rámutattunk arra, hogy az egész gondolat nem más, mint a nevelés társadalmi milióhoz való alkalmazkodásának, *eszközeiben* erre való alapításának elsietve alkalmazott és helytelenül általánosított gondolata. Az ebből levont nevelésszociológiai tanulságok és neveléspolitikai követelmények: az iskolai nevelőmunkának a társadalmi termelésbe való bekapcsolása és a proletariátus politikai küzdelmébe való aktív betagozása egyrészt nem folynak logikus szükségességgel ezekből a premisszákból, másrészt üiem nyújtanak többet teoretikus tartalom szempontjából, mint a modern nevelési elméleteknek (munkaiskola, az egyoldalúan intellektuális-receptív neveléssel szemben a totális személyiséget, de ebből is főleg az akaratot és a cselekvő ösztönt megragadó nevelés gondolata) egyrészt az általános osztályharc, másrészt a konkrét orosz szükségletek értelmében való kielezése és általános érvény igényével való felruházása. Mindez a »politizáló iskola« jelszavával csúcsosodik ki: »Beteiligung des Kindes an den wirtschaftlichen und politischen Tagesaufgaben seiner Klasse.«²⁷

Mihelyt azonban ennek a szervezeti és didak-

²⁷ Haernle: i. m. 164

tikai elveit kérdezzük, nem kapunk egyebet, hangzatos, de minden megragadható tartalmat nélkülöző jelszavaknál. Pl. »methodologisch heisst das, dass die kommunistische Erziehung keine Autoritätserziehung im bürgerlichen Sinne, keine Lehrerziehung im Sinne der Lernschule, kein Gedächtnisdrill sein kann, sondern die Kunst verstehen muss der Entwicklung der ausgedehntesten Initiative von unten her und Xester Leitung von oben her.«²⁸ De mit dert Hoernle a polgári értelemben vett tekintélynevelés alatt? Egyszerűen a botbüntetést és az egyéb »autoritativ« büntetési és jutalmazási módszereket, olyan tipikus jelenségeket, melyek a nevelés személyi intelligenciáján fordulnak meg és a polgári nevelés szempontjából is a múlt emlékei. Arról vajmi keveset hallunk, hogy mi történnék a tekintélyelvvel, hogyan akarja azt a kommunista nevelő összeegyeztetni a gyermekekből kiinduló szervezett iniciatívával és önrendelkezéssel, amelyet ezen felül még a felülről jövő szoros irányítás is vezetne. A kommunista nevelélmélet általában arra hivatkozik, hogy majd ha a kommunista morál és világnézet log uralkodni a társadalomban, akkor ez magától fog megoldódni. De ugyanekkor elfeledkezik arról, hogy a nevelésben épp azokról van szó, akikben még nem uralkodik gyermek létükre ia kommunista morál és világszemlélet, hiszen éppen azzal kell őket eltölteni és akikben a hajlam a vele való szembehelyezkedésre annál is inkább megvan, mert eddig a család volt nevelőjük. A családi együttéléstről pedig még abban a formában is, ahogy az a szocialista társadalmi rendben jelentkezik, maga Hoernle ismeri el: »Die Interessen der einzelnen proletarischen Familie fallen durchaus nicht immer und ohne weiteres mit dem der Gesamtkalssa und des proletarischen Staates zusammen.«²⁹

²⁸ Hoernle: i. m. 164. 1.

²⁹ Hoernle: im. 152. 1.

Hasonló megállapítás az is, hogy a proletár tudományos nevelésének alapja: »nicht Bücherweisheit sondern erst einmal beobachten lernen.«

Ez a tudományos gondolkodás első lépése. A második lépés: »Das Austausch der Beobachtungen, das schriftliche und mündliche Mitteilen, Diskutieren, Fragen und Antworten.« Minderre következik a harmadik lépés: »der Aufbau eines ganzen weltanschaulichen Systems«. Ez a rendszer pedig előre adott, ahová minden megfigyelésnek és minden vita eredményének vezetnie kell: »Das System des Marxismus-Leninismus ist unser grosses Arsenal.« Furcsa tudományos gondolkodás az, melynek előre megadott rendszer tételeihez kell eljutnia.

AZ ELLENTMONDÁSOK GYÖKERE: ETHIKAI ÉRTÉKEK ÉS FEJLŐDÉSI SZÜKSÉGSZERŰSÉGEK AHISTORIKUS ÖSSZEZAVARÁSA. Ezeket a példákat lehetne tovább sokasítani. Szükségtelen azonban, mert ebből is kitűnik az, ami bennünket a kommunista nevelői gondolkodás természetére nézve érdekel. Lehetetlen ebből nem azt a megállapítást levonnunk, hogy a kommunista teória nem ismeri fel helyesen a proletárnevelés tulajdonképpeni kérdéseit, megoldásukat pedig az eszchatológia világába utalja. Ez a határtalanul optimista eszchatológia nemcsak a proletármozgalom harci elszántságából fakad, hanem elméleti struktúrája alapján is bizonyos szempontból szükségszerűnek mondható. Mert ha a kommunista nevelőelmélet tudományos-ideológiai struktúráját tekintjük, feltűnik az a sajátságos összekapcsolása az etnikai törekvéseknek, a társadalmi életfolyamat metafizikailag mereven materialista magyarázatával, amelynek belső és áthidalhatatlan ellentéte hozza magával annak szükségszerűségét, hogy a kommunista nevelő világképének összetartó erőit tudományon túli szférákból merítse.

Ez az utópista optimizmus köti egybe a felvilágosodás naiv ethikai relativizmusát a proletár értékek abszolút érvényének kitéve, a természet-tudományos koncepciójú fejlődésdogmát azzal az elképzeléssel, hogy ez a fejlődés a proletariátussal lezárul, ez vezethet történeti meghatározottságú tények értékévé való hiposztázálásához és abszolút értékigénnyel való felruházásához, egy meghatározott szellemtörténetileg annyira determinált és kora tényeit s gondolatait tipikusan képviselő gondolatrendszernek a marxizmus társadalomszemléletének »a« társadalomtudományá emeléséhez.

ÖSSZEFOGLALÁS

A KOMMUNISTA NEVELŐI GONDOLKODÁS »POLITIKAI« JELLEGE. Mindezek után az less a feladatunk, hogy azokat ia tanulságokat, melyeket a kommunista nevelői gondolkodás természetére nézve néhány alapvető kérdésben elfoglalt álláspontjának elemzése során nyertünk, összefoglaljuk.

Mindenekelőtt ennek a nevelőideológiának azt a vonását kell kiemelni, hogy az »politikai« természetű.³⁰ »Politikai« természetű azért, mert a jelenségeket majdnem kizárólag az »ellenség-bajtárs« kategóriáinak lencséjén keresztül nézi és ennélfogva e jelenségek irracionális sokoldalúságát egy átmeneti érvényű, azokat nem gyökerükben, hanem ha-

³⁰ A »politikai« fogalmának labilitását itt nem akarjuk érinteni. Az alábbiaknak során a politikaiság kapcsán Kari Schmitt fogalmazásához tartjuk magunkat (Begriff des Politischen. Berlin, 1932. Junker und Dünnhaupt). Bár kétségtelen, hogy az egyoldalú, mert a politikum fogalmi tartalmának csak egy részét emeli ki és kirekeszti a politikum fogalmában rejlő azokat a mozzanatokot, melyek pl. a gazdaság-»politika«, jog-»politika«, társadalom-»politika« stb. fogalmában már jobban domborodnak ki, mint a Schmitt kiemelte momentum. (V.o. Aurél Kolnai: Der Inhalt der Politik. Zeitschr. f. d. gesamte Staatswissenschaft 94. köt. 1933. 1. és köv. lapok.) Ezt az egyoldalúságot csakis azért akceptálhatjuk, mert a kommunista nevelői gondolkozásban éppen ez a momentum dominál.

tásuknak néhány speciális vonatkozásában megragadó, alapján *ateoretikus* sémába szorítva ragadja meg. De »politikai« természetűvé teszi az a további karakterisztikum is, hogy értékeit is kizárólag a hatalomért való küzdelem szférájából meríti. A harc önértékké emelése folytán a nevelés mindenkori céljai egybeesnek ennek a harcnak a taktikai helyzet alakulása folytán érzékenyen változó célkitűzéseivel s ezáltal a nevelés elveszíti minden közvetlen kapcsolatát azokkal az értékekkel, melyek egyáltalán értelmét adják. Az osztályharc válik a nevelés mindenkori szigorúan egyoldalúan meghatározó értékforrásává, noha fogalmilag tiszta elképzelés szemléletében az osztályharc is éppúgy csak *egyik* eszköze bizonyos értékeknek a megvalósulástikért folytatott küzdelmükben, mint maga a nevelés és elvileg csak koordináltan képzelhetők el. (Más kérdés az s a dolognak ilyen állásán mitsem változtat, hogy az osztályharc történetileg szükségszerű-e vagy sem.) Az osztályharc, mint politikai küzdelem és a nevelés, mint tudatos és tervszerű magatartás, történetileg egybekapcsolódhatnak, sőt egybe is eshetnek, de a nevei-, értékvilágának az osztályharc tenyérére való elvi alapítása azt éppen azoknak az értékeknek szolgálatától tartja vissza, melyekre a nevelést axiológiai tekintetben alapítanunk kell. Ennek az axiológiai hibának megvannak a súlyos következményei, melyek ad abszurdum élességgel mutatják a nevelés ilyen módon való »politikai« megalapozásának hibáit. A nevelés ezek szerint éppen akkor válik axiológiailag *értelmetlenné*, midőn kauzális-szociológiai tekintetben egyáltalán *lehetségessé* válik. Ezért hallgat a kommunista nevelés arról, hogy mi lesz a neveléssel az osztályharc megszűnte után. Ha következetes akar lenni, azt kellene mondania, hogy az osztályharc megszűnésekor a nevelés egyszerűen értelmét veszti, nem aktuális többé. Ilyen konzekvenciáktól pe-

dig természetesen visszaretten a kommunista nevelő is, aki viszont más oldalon azt hangoztatja, hogy la proletariátus nevelése csak akkor válik igazán lehetségessé, ha megszületett az osztálynélküli társadalom. Mindennek gyökerén a kommunista nevelő-gondolkozás ahistorizmusa húzódik meg, mely a proletárt a történeti fejlődésnek *egy* stádiumában nem történeti kategóriának, hanem a történeti fejlődés *értelmének*, tehát alapján véve érték-kategóriának tekinti, és így válik az osztályharc is, mint iezen értéket megvalósító történeti folyamat kauzális-szociális eszköze, számára önállósult és önmagában is megálló érték-ké. Erre a vonására a kommunista nevelői gondolkodásnak vezethető vissza bizonyos tekintetben, bár nem kizárólag erre, a kommunista nevelői gondolkodás másik, fentebb ki-elemzett vonása: a nevelőietlen nevelői gondolkodás.

A proletárnevelés kommunista megalapozásánál kimutattuk, hogy az indusztrializmus termelési formájának és a gyermek szociális funkciója et-től várt megváltozásának milyen következményei lennének arra az esetre, ha ennek hatásai tényleg (be is következnenek. A gyermek egyenlősítésének gondolata azonban magában véve a nevelés tagadása, mert a nevelés értelmét éppen a közösség különbözö fejlődési fokon álló tagjainak nivellálása adja meg, ilyen fejlettségi különbségek hiányában pepiig egyszerűen nem aktuális. Kimutatható könnyen, hogy a kommunista neveléseiméi étnek e mögött tanítása mögött szintén politikai ideológia húzódik meg. A gyermek tényleg alkalmas az osztályharc bizonyos funkcióinak (elvégzésére, s minthogy a proletár életforma Hoernle szerint kimerül az osztályharc prakszisában, a gyermek »kész« proletár, a közösség életébe való beilleszkedés többé nem probléma. Ilyen körülmények között nem meglepő az sem, ha a kommunista neveléelmélet teoretikus

tartalma kimerül abban, hogy a polgári nevelés praksisából kiválogatja azokat az »elemeket, melyek az osztályharc érdekeinek megfelelnek, ila pedig »ezeket az elemeket tekintve azt kérdezzük, milyen helyzetet foglal el a kommunista nevelésemélet a neveléstudomány irányzatai között, eredményünket abban kell összefoglalni, hogy elméleti tartalom tekintetében a kommunizmus nevelésemlete nem egyéb, mint politikailag átszínezett progresszív polgári reformizmus.

VILÁGMAGYARÁZAT ÉS NEVELÉSEMÉLET. Mielőtt azonban lezárnék gondolataink mellett, rá kell mutatnunk — bármily vázlatosan is — arra, hogyan függ össze ez a kép, melyet a kommunista nevelői gondolkozás elméleti szempontból mutat, azzal a tudományos konoepiával, mely a marxizmus egész tudományos gyakorlata mögött meghatározó módon húzódik meg. Röviden rá kell mutatnunk arra, hogy ez a nevelői gondolkozás, melynek legjellemzőbb jegyét az a teoretikus-»politikus« fogalomalkotásban és módszerben jelöltük meg, milyen szálakkal üggy össze a fogalomalkotás és tudományos gondolkozás marxista módszerével. Ez a kitérés csak látszólag felesleges, mert ennek a legalapvetőbb szemléletnek az optikájában válik a marxista nevelői gondolkozás képe is igazán plasztikussá és csak így tudjuk látni a nevelésről való elmélet elhelyezkedését a világról adott kommunista magyarázat egészében.³¹

³¹ A marxizmus tudományának kérdésére a nagy irodalomból csak a legfontosabbakat említjük: Sombart: Der proletarische Sozialismus (a Sozialismus und soziale Bewegung 10. kiadása), Jena, 1924. Fischer, I. kötele A könyv vitát is produkált, amelyből említésre legmúltóbb: Briefs: Proletarischer Sozialismus (Schmollers Jahrbuch L. 1926. 1-27 l.). Michels számos dolgozata közül legnevezetesebb:

A kommunista világmagyarázat magatartását ismerettárgyával szemben pasztikusan jellemzi az a híres tétel, amit Marx mondott egykor: A világot nemcsak megérteni kell, a kérdés az, hogyan kell azt megváltoztatni. A megismerésnek ez a koncepciója a kommunista világmagyarázat legsajátosabb vonása. Itt a marxizmus világszemléletének kérdését csak abból a szempontból érintjük, hogy milyen módon tagolódik bele abba a nevelői gondolkodás, fentebb jellemzett vonásaival. Ha a marxizmus tudományos szemléletét és világmagyarázatának természetét, mint ilyet tennők vizsgálat tárgyává, az a kérdés volna a vizsgálatok legfontosabb logikai előkérdése, hogy helyes-e módszertanilag és jogosult-e etikailag a »l'art pour l'art«-tudomá-

Psychologie der antikapitalistischen Massenbewegungen (Grundriss d. Sozialökonomik Abt. IX. Teil. II.) Tüb., 1926, Mohr, 241 és köv., mely főleg a marxista tudományosság attitűdjének kialakulása és fejlődése tekintetében nyújt érdekes adatokat. A marxizmus klasszikus irata, Engels, Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft, Berlin, 1907⁵. Vorwärts és a híres Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft. Stuttgart, 1910⁷. J.B.W. Dietz. V.o. Cathrein: Zum Charakter des Sozialismus (Arch. f. Rechts- u. Wphil. XVIII. 1924z25.. 1—19 a katolikus, Meusel: Der klassische Sozialismus (Arch. f. Rechts- u. Wphil XXIV. 1932z33. 125 β köv. 1.), a liberális. Vorländer Karl: Das philosophisch-ökonomische System des Marxismus (Arch. f. Sozialwiss. u. Sozialpol. XXXII. 1911. 540 skk. 1.) revizionista oldalról. Surányi-Unger: Geschichte der Wirtschaftsphilosophie, Berlin, 1932, Junker und Dünnhaupt és u.a.: Philosophie in der Volkswirtschaftslehre II. kötetének Marx-tanulmánya. Jena, 1926, Fischer, 500 skk. 1., Földes Béla: Hauptströmungen der sozialistischen Gedankenwelt, Berlin, 1923, Eisner, 178. skk. I. 319. skk. I.; Ottlik László: A marxizmus társadalomelmélete Budapest, 1922[^] Franklin, 22 skk. 1.

nyosság. Korántsem akarjuk kikerülni ezt a kérdést, de itt egyszerűen nincs arra szükségünk, hogy előbb igennel vagy nemmel döntöttünk legyen benne, vagy sem. A marxista valóságsszemlélet ismeretése ebben az összefüggésben csupán periférikus jelentőségű szerepet tölt be. A másik ok pedig az, mely a most adott esetben feleslegessé teszi az önmagáért való tudományos megismerés kérdésében való állásfoglalást, az, hogy a kommunista világmagyarázat ezt a kérdést a maga számára *eldöntötte*, abban az értelemben, ahogy fentebb ismertettük. A mi feladatunk pedig, amelyhez mindig tartottuk is magunkat, csupán az immanens kritika. A nagy kérdés elől való kibúvás látszatának veszélyét vállalva is elegendő tehát, ha most itt csak annyit kérdezzük: Ha van is bárminő értékvilágból táplálkozó jogosultsága a marxi követelménynek a tudományos megismeréssel szemben, abban az értelmezésben, melyben az a marxista neveléstudomány gyakorlatában kifejezésre jut, van-e értelme és heurisztikus értéke?

A kommunista nevelésszociológia gondolatmenetének elemzéséből kitűnt, hogyan értelmezik a marxi világmagyarázatnak ezt a heurisztikus elvét a neveléstudomány exponensei. Láttuk, eljárásuk abban áll, hogy már a ténykiválasztás és a ténymegállapítás is a kiválasztandó és megvizsgálandó tény *megváltoztatásának* apriori követelményére való tekintettel történik. Vagyis még mielőtt megismerték volna a tényösszefüggéseket, már tudják róla azt, hogy azt meg kell változtatni. Már a megismerés folyamata felett ott lebeg állandóan ennek a követelménynek Damoklesz kardja és így nem csoda, ha a kommunista nevelésteoretikus legtöbbször ki is hozza a tényekből azt a következményt, melyet már a velük való szembesülés előtt helyezett beléjük.

A TÉNYEK MEGVÁLTOZTATÁSÁNAK APRIORI KÖVETELMÉNYE ALKALMATLAN ARRÁ, HOGY A MEGISMERÉS HEURISZTIKUS ELVE LEGYEN. A marxista fogalomalkotásnak erre a módszerére azt kell mondanunk: ha van is valamilyen távolabbi célkitűzésnek létjogosultsága a tudományos megismeréssel és fogalomalkotással szemben, ez a célkitűzés is csak a megismerés *eredményével*, de semmiiesetre sem magával a megismerés folyamatával szemben állhat meg. Másképpen fogalmazva: a világ megváltoztatásának követelménye lehet *célja* a tudományos megismerésnek, de nem lehet annak heurisztikus elve. Nem állhat pedig meg azért, mert éppen annak a világot megváltoztatni akaró beállítottságnak érdekei zárják ki. Speciálisan a proletár esetében fejtve tovább a fonalat, a proletár érdeke is az, hogy a világ megváltoztatása »javítás« legyen, vagyis eredményeképp nem csupán a világ mássá válásának pusztá ténye álljon elő, hanem saját értékrendszerének szempontjából is pozitívan minősülő változás. Ennek elérésére pedig a minimális követelmény az, hogy azt a valóságot, melyet értékei irányában akar megváltoztatni, a maga kauzális-szociológiai teljességében és »hűségében« állítsa szembe a megváltoztató akarrattal és eszközökkel. Éppen a családi neveléssel szemben elfoglalt álláspontról sikerült kimutatnunk azt, hogy erről pl. konkrét esetben szó sem lehet, a prolejárnevelés kommunista teoretikusai sokszor éppen azokra a tényekre kiáltják a pereátot, melyek a megváltoztatás céljának érdekeivel ha nem egyeznek, vele nem is ellenkeznek, hanem egyszerűen közömbösek, sőt előadódhatnak esetek, melyekben immanens irányulásuk is ez ideál irányába mutat.

Tovább lehet mennünk és azt mondanunk: a tudományos megismerés folyamatának ezt a »pragmatikus« megkötését nemcsak a világmegváltoztató

törekvés sikerének az érdekei zárják ki, hanem az egyszerűen tárgyaltan, értelmetlen. Objektív, valóságához »hű« tényismeret ugyanis éppen a hűségénél fogva felel meg annak a marxi követelménynek abban az értelmében, ahogy annak egyáltalában létjogosultsága van. Mert ha a kauzális szociológiai tényismeret tényleg teljes, vagyis az ismerés határain belül minden összefüggést és elemet számba vett, mindenfajta »szubjektív« közeledést ki tud selégíteni, a konzerválóét éppúgy, mint a radikális reformerét, mert mindkettőt felvilágosítja azokról az erőkről, melyek az ő céljainak kedveznek, def megmutatja az erőviszonylatokat is azokkal az erőkkel szemben, melyek ellene vannak. A világ *megváltoztatásának* követelménye a tudományos világ*magparázattál* szemben értelmetlen abban a felfogásban, amelyben az a marxista nevelői gondolkodásban kifejezésre jut. De ha nincs értelme, van egy annál súlyosabb következménye. Ennek a megismerési módszernek következménye az, hogy mindenki, aki a kommunista nevelői értékideológia alapján, de tiszta módszertani eljárással jut el arra & konklúzióra, hogy bizonyos tényeket tényleg meg kell változtatni, kínosan kénytelen érezni, hogy ez a megegyezés a kommunista nevelő eredményeivel nem a kommunista nevelésszociológiai megismerésnek, hanem a tényeknek »érdeme«. Ez eljárás eredményeképpen gyakran az derül ki, amit tanulmányunk során többször kimutattunk: a tények éppen a kommunista nevelői értékideológia alapján nem okvetlenül változtatandók meg, mert a kommunista nevelő célkitűzéseire nézve »legrosszabb« esetben is csak közömbösek.

A kommunista nevelői gondolkodás »politikai« természete tehát mélyen gyökerezik bele a marxista világmagyarázat egész szemléletébe és ennek csak a tényvilág egy speciális területének magyarázatában való megnyilatkozása.

Befejezésül még egyet. Tanulmányunk során nem foglalkoztunk egy olyan kérdéssel, amely a proletárnevelésről szóló szisztematikus vizsgálódásnak első és esetleg legutolsó kérdése lenne. JEz a kérdés: mit értünk a *proletár nevelésen*? 1. Értjük egyszerűen a társadalom nevelő tevékenységének terjedelmi bővítését, az aktuális, folyamatban lévő nevelésnek olyan rétegekre való kiterjesztését is, amelyek eddig ebből a folyamatból kiszorultak, hogy milyen ok következtében, az, más kérdés. 2. Vagy ezzel a pusztán »kvantitatív« koncepcióval szemben a »proletárnevelésen« a nevelés egész természetének, axiológiájának és társadalmi funkciórendszerének, az aktuális társadalmi neveléstől kvalitatíve is különböző, új, vagy más koncepcióját kell-e értenünk? Akik ennek a kérdésnek felvetését és megválaszolását eddig hiányolták gondolatmenetünk során, most már láthatják, hogy nem volt nélkülözhetetlen e probléma tárgyalása. Mert akármi is legyen véleményünk e kérdésben, a kritikai magatartás magunkszabta megszorításához hűek maradtunk akkor, midőn ezt a kérdést elkerültük, hiszen a kommunista nevelői gondolkodás állást foglalt ebben a kérdésben, ha nem is explicit módon. Állásfoglalása, amint az eddigiekből plasztikusan tűnik ki, a két lehetőség közül az utóbbi értelmében fogja fel a »proletárnevelés« fogalmát. Azt is láttuk azonban, hogy az orosz kommunista gyakorlat az első koncepció-lehetőség irányában mozog és a nevelés »kvalitatív« reformjának ma még a feladatait sem látja. Ebben viszont megegyezik a marxista nevelési elmélettel, amellyel oly sok eilentébe került és amely maga sincs tisztában az itt felvetődő problematika lényegével és így magával a »proletárnevelés« problémája fent vázolt kérdéses voltának az alapvető voltával sem. Az előbbieket mellett ez az alapvető teoretikus naivitás okozza azt, — amit tanulmányunk végső akkordjaként itt le

kell szögeznünk — hogy a proletariátus nevelésének nagy gyakorlati feladatait a kommunizmus elmélete által megjelölt utakon megoldani lehetetlen és akárhogyan is fogjuk fel a »proletárnevelés« fogalmát és szükségességét, azok az utak, melyeket a dogmatikus marxizmus jelöl ki számunkra, nem vezetnek azokhoz a célokhoz, melyeket — helyesen vagy helytelenül: nem vizsgáltuk — a kommunizmus nevelői értékideológiája tűz eléjük.

Bibliográfiai fegyzet

A proletárnevelés irodalmának felsorolása ezekben a keretekben teljesen céltalan. A bibliográfia, amely különben majdnem áttekinthetetlen teljes terjedelmében, egy rendszeres mű feladata leend. Mind a proletárnevelés kérdésevei foglalkozó általános irodalmat, mind a kérdéssel foglalkozó irodalmat az jellemzi, hogy rendszeres és speciális feldolgozásokban igen szegényes. A kérdésre vonatkozó állásfoglalások más problematikával kapcsolatban jelentkeznek, főleg a kommunista irodalomban, önállóan pedig túlnyomórészt folyóirati cikkek, tanulmányok keretében. Ez a körülmény teszi a kérdés irodalmát gyakorlatilag áttekinthetetlenné, annak tfeháta, aki a kommunizmus nevelésszociológiájának tanításaival *meg* akar ismerkedni, elsősorban a kommunizmus reprezentatív irodalmi megnyilvánulásai-val, Marx, Engels, Lenin, Bebel (főleg a *Die Frau und der Sozialismus*), Kautsky stb. munkáihoz kell fordulnia, hogy azokból a más összefüggésekbe és legritkábban önálló pedagógiai gondolatmenetekbe ágyazott nevelői gondolatokat kiemelje.

A nevelői tanítások nagy részével pártprogramokban és kongresszusok jegyzőkönyveiben találkozunk. (L. ezekre nézve Sombort: *Der proletarische Sozialismus* c. már idézett művének II. kötetét, ütem is említve itt a szocializmus történetével foglalkozó óriási irodalmat). A nevelői tanítások önálló rendszer-kísérletével aránylag későn, a század-táján találkozunk először: Schulz, Klara

Zetkin művei. Ezekre és az ekkor támadt szocialista nevelői irodalomra nézve 1. *Imre Sándor* tanulmányát: A nevelés sorsa és a szocializmus. Az iskolai nevelés lehetősége és a szocialisták nézetei a nevelésről (első kiadás 1909-ben a *Nezmetnevelésben.*), II. kiadás, Budapest, 1920, Stark Ferenc, mely tanulmányunktól «eltérő szempontok alapján, nagy apparátussal tárgyalja a kérdést nálunk is és másutt is szokatlan objektivitással. Mi itt csak néhány újabb keletii művet említünk. *Anna Siemsen*: Beruf und Erziehung, Berlin, 1926. Laub; *Max Winter*: Das Kind und der Sozialismus, Berlin, 1924. Dictz; *Otto Felix Kanitz*: Das proletarische Kind in der bürgerlichen Gesellschaft, Jena, 1925. Dieterich; *Otto Rühle*: Das proletarische Kind (első kiadása már 1911-ből), München, melyek inkább a szociáldemokrata párt álláspontjához esnek közelebb. A III. Internacionáléhoz és a bolsevizmus hivatalos politikai állásfoglalásához közelálló nevelői tanítások irodalma icsősoiban orosz nyelvű, amelyet sajnós, nyelvi akadályok miatt nem ismerünk. Alapelvei *Lenin* művében vannak lefektetve; ehhez a csoporthoz tartozik *Ilwrnle* műve is. Lásd még *Lunalscharskp* könyvét: Die Kultur auf gaben des Proletariats, Berlin, 1919. Der Rote Hahn. Az irodalom idevágó legnagyobb része folyóiratokban, elsősorban a *Kommunistische Internationale*-hen található.

Az orosz nevelési törekvések történetére nézve mint a viszonylag legobjektivebb és legtudományosabb művet ajánlhatjuk: *Hessen-Haus*: Educational Policy in Soviet-Russia, London, 1930. King & Son. Az irodalomnak ezt a részét a polemikus és célzatos beállítottság és ennek megfelelő igazságtartalom jellemzi. Tipikus példa: *W. Heim* Die Kollektiverziehung, Berlin, 1931. Eckart-Verlag vagy *Gurjati*: Der Bolschewismus, Freiburg i. B., 1931. Herder.

Tartalom

<i>Előszó (Varkonyi Hildebrand)</i>	5
<i>Bevezetés</i>	7
<i>A családi nevelés kérdése a kommunista neveléelméletben</i>	12
<i>A családi nevelés elméletének helye a marxizmus rendszerében</i>	37
<i>A marxista elmélet kompromisszuma a családi nevelés kérdésében</i>	60
<i>A kommunizmus nevelési programja</i>	64
<i>A proletár műveltség ideál</i>	83
<i>Összefoglalás</i>	96
<i>Bibliográfiai jegyzet</i>	106